МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет
Кафедра української літератури імені Михайла Возняка

Іван Франко як історик української і європейської педагогіки

Магістерська робота
студентки ІІ курсу магістратури
групи ФЛОм – 21с
напряму «014.01. Середня освіта»
(Українська мова та література)
Пелех Ірини Володимирівни

Науковий керівник

доц. Володимир Микитюк

Львів – 2023

Зміст

Вступ 3

Розділ 1 8

Зародження та розвиток педагогіки. Її періодизація та особливості української педагогіки 8

Розділ 2 23

Іван Франко про етапи української освіти 23

Розділ 3 51

Українська педагогіка як органічна частина європейської 51

Висновки 74

Список використаних джерел 79

Вступ

Видатний український діяч, філософ і письменник Іван Якович Франко залишив безмежну літературну інтелектуальну спадщину, зокрема, зробив великий внесок у розвиток педагогіки на теренах України. Іван Франко був єдиною дитиною в сім'ї, хто закінчив не лише школу, а й вищий навчальний заклад. Навчаючись, Іван Франко проявляв феноменальні здібності, запам'ятовував усі твори, любив читати книжки, вивчав самостійно іноземні мови та, звісно ж, писав власні твори. За таке безмежне обдарування просвітника називають «академією в одній особі».

Навіть крізь багато десятиліть до нас дійшли та досі є актуальними безліч різноманітних праць, у яких автор висвітлює та аналізує не лише суспільні та філософські питання, але й досить розлого пише про педагогічні проблеми: це і стан освіти на території України, проблема національної освіти та виховання, розвиток української культури та видання книг, функціонування шкіл та вищих закладів освіти

Про окремі проблеми української освіти, погляди Івана Франка щодо вирішення цих проблем та реформування навчального процесу у своїх дослідженнях висвітлюють такі вчені, як Олександр Мазуркевич, Галина Паперна, Ніна Захлюпана, Олексій Караманов, Володимир Микитюк, Тетяна Равчина, Осип Петраш, Сергій Оленич, Степан Злупко, Роман Вишнівський та багато інших.

Окремим виданням вийшов збірник наукових праць «Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення»[1], який у 2016 році був виданий Житомирським державним університетом імені Івана Франка. У праці зібрані та представлені результати наукової та дослідницької діяльності не лише вчених, але й аспірантів та студентів університету. Увесь збірник поділено на 3 розділи, кожен з яких присвячено окремій темі щодо діяльності та життя Івана Франка:

[1] Історико-педагогічний альманах. Випуск 5. Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення : збірн. наук. праць / за ред. проф. О.Є. Антонової, доц. В.В. Павленко. – Житомир : ФО-П Левковець Н.М., 2016. – 383 с.

перший розділ присвячено життю та педагогічній діяльності; другий – принципам виховання і третій розділ приурочено сучасним проблеми освіти в Україні.

У 2006 році у Львові відбувся конгрес «Іван Франко: дух, наука, думка, воля»[2], який був присвячено святкуванню 150-річчю від дня народження Івана Франка. Усі матеріали конгресу згодом вийшли у 2 томах, які є цінним матеріалом у дослідженнях життя та творчого шляху письменника.

Ще однією монографією, яка актуалізує педагогічну спадщину Івана Франка, є праця Володимира Микитюка «Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури)». У ній автор висвітлив педагогічну ідеосферу, яка є важливою ланкою в розвитку педагогіки.

Варто погодитись з тим, що вся здобута інформація з педагогіки за століття, а зокрема педагогічна спадщина Івана Франка, знаходяться поза часом, не підвладні жодним впливам та містять багато прихованих змістів. Як відомо, погляди та засади Франка формувались під впливом західної Європи і тогочасних «цивілізаційних обставин»[3]. Усю історію вивчення педагогічної та літературної спадщини Івана Франка можна поділити на 4 періоди.

Перший період дослідження літературної та педагогічної спадщини розпочався ще за життя Івана Франка з розділу в праці Омеляна Огоновського «Історія літератури руської». На деякі рецензії та розвідки реагував сам Іван Франко, але не схвально, а критикуючи викривлені факти про своє дитинство. У своїй статті «В інтересі правди» Франко спростовує усі неправдиві твердження і так описує рецензії : «Вона навпаки наскрізь неправдива, бо основана не на моїх власних споминах, про які в мене не допитував д. Єфремов,

---

[2] Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конґресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – 1158 с.

[3] Микитюк Володимир. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 7.

але на ніби автобіографічних оповіданнях про малого Мирона, в яких справді міститься дещо автобіографічне, але далеко більше чисто літературного…»[4]. Пізніше продовжили писати про Івана Франка як педагога й інші дослідники: Сергій Єфремов, Іван Ющишин, Г. Войташевський, Михайло Возняк.

Другий період дослідження припадає на міжвоєнний двадцятиліття (1918-1938 роки). Цей період був характерний тим, що був поділений на 2 табори: праці, які видавались на території, котра була окупована Польщею, та інша частина України, яка була під контролем росії. Володимир Микитюк виділяє два розгалуження дослідників у той період:

1) соціологічне (невдовзі воно набуло вульгарно соціологічної форми): Володимир Коряк;

2) формальне, або ж наукове: Микола Зеров, Михайло Драй-Хмара, Павло Филипович, а також Микола Євшан.[5]

Одним з найбільших досягнень того часу стало видання 29 томів творів Івана Франка, підготували до друку Сергій Пилипенко та Іван Лизанівський. Також була дискусія щодо «культу Франка» в середній школі. У ній брали участь діячі різних груп та шкіл: Осип Назарук, Костянтин Чехович, Олександ Мох, Михайло Рудницький, Богдан-Ігор Антонич, Гавриїл Костельник та ін.

Третій період припав на 50-80-ті роки 20 ст. В той період Олександр Дзеверін видав збірник педагогічних статей письменника, який став найважливішим здобутком франкознавства того часу. Одними з кращих досліджень франкової спадщини у третьому періоді є праці Б. Степанишина, І. Денисюка, С. Сірополка, В. Яніва, О. Мазуркевича, В. Смаля, О. Дзеверіна, З. Гузара та інших.

---

[4] Франко І. В інтересі правди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 229.

[5] Микитюк Володимир. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 51.

І останній четвертий період розпочинається за часів незалежності України, коли з'явилися 2 найголовніші центри вивчення Франкової творчості — Інститути Франкознавства у Львівському та Дрогобицькому університетах. Об'єднала ці два центри діяльність І. Денисюка, який написав ряд статей та розвідок, у яких описував різні питання педагогіки. Згодом ці праці стали базою для подальших дослідження франкознавців. У 2008 році вийшла у світ стаття Миколи Легкого та Святослава Пилипчука «З останнього десятиліття франкознавства»[6], у якій вони представили огляди праць вчених Львівського університету, які присвячені Іванові Франкові: Тарас Пастух «Романи Івана Франка», «Поетичне мислення Івана Франка (за збіркою «Semper tiro»)»; Микола Легкий «Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка»; Володимир Микитюк «Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог»; Роман Голода «Натуралізм у творчості Івана Франка: до питання про особливості творчого методу Каменяра», «Іван Франко та літературні напрями кінця XIX – початку XX ст.»; Ростислав Чопик «Ecce Homo: добра звістка від Івана Франка»; Михайло Гнатюк «Іван Франко в літературно-естетичних концепціях його часу», «Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX сторіч»; Богдан Тихолоз «Ерос versus Танатос (філософський код «Зів'ялого листя»)»; Валерій Корнійчук «Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики», «Мов органи в величному храмі..." : контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)» та багато інших.

Актуальність магістерської роботи полягає у систематизації етапів історії становлення закладів освіти України та огляд й аналіз розвитку української і світової педагогічної думки. Практичне та теоретичне значення є в тому, що дані з дослідження можуть бути використані при написані доповідей, наукових праць чи у практиці під час проведення занять.

[6] Легкий М., Пилипчук С. З останнього десятиліття франкознавства / М. Легкий, С. Пилипчук // Слово і час. – 2008. – Число 10. – С. 21–31.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є простеження розвитку української освіти на певних етапах у працях Івана Франка, зв'язок національної педагогіки з європейською та місце й особливості української педагогіки світовому контексті в оцінці Франка через історико-педагогічну оптику.

Згідно з поставленою метою випливають наступні **завдання**:

- ознайомитись з педагогічною діяльністю Івана Франка та його працями;
- виокремити й типологізувати студії Франка з історії української та європейської дидактики;
- простежити та конкретизувати етапи формування української освіти в працях Івана Франка;
- здійснити аналіз Франкових праць про світових педагогів та його визначення якостей й ознак української педагогіки у європейській;
- дослідити закономірності взаємовпливу української та світової педагогіки.

Предметом дослідження є педагогічна спадщина Івана Франка та праці з історії української і загальноєвропейської дидактики.

Об'єктом дослідження є становлення та розвиток української освіти з погляду Івана Франка в історико-педагогічному ракурсі.

Тема та мета магістерської роботи **зумовлюють застосування загальнонаукових теоретичних та емпіричних методів**. Зокрема, історіографічний, культурно-історичний та порівняльно-історичний, описово-аналітичний методи, а також методи педагогічного моделювання та прогнозування.

Магістерська робота складається зі Вступу, трьох розділів, Висновків та Списку використаної літератури.

Розділ 1

Зародження та розвиток педагогіки. Її періодизація та особливості української педагогіки

Від початку існування світу люди завжди виокремлювались своїм розумом та манерою життя. Людина постійно розвивалась та змінювалась не лише завдяки пізнанню навколишнього світу, а й через осмислення себе самого та свого внутрішнього світу.

У сучасному визначення педагогіка – це якраз таки та система знань та досвіду наших предків, які допомагають нам виховувати, розвивати та навчати не лише самих себе, але й інших.

Сам термін «педагогіка» походить від грецьких слів «pais» («paidos») – дитина і «ago» – веду, виховую, тобто в буквальному перекладі означає «дітоводіння», «дітоводство» і має досить давню історію. В Давній Греції «педагогами» називали тих рабів, а згодом простих вільнонайманих громадян, які займались вихованням та навчанням дітей, щось на зразок сучасної няні. А у ширшому розумінні «педагогом» був той, хто супроводжував дитину вродовж усього її навчання та розвитку, від юних років до вищого рівня розвитку та освіченості.

До того, як педагогіка набула такого вигляду, якою ми її вивчаємо сьогодні, вона пройшла декілька етапів розвитку. На кожному з них формувались унікальні принципи навчання та виховання молодого покоління, які формувались під впливом тих чи інших законів, правил, менталітету народу.

Першим етапом, первинним, була народна педагогіка[7]. Це найдавніший вид навчання, який побутував як знання і досвід народу щодо виховання та навчання дитини, що виявлялись у конкретних поглядах. До сьогодні ці знання дійшли до нас у вигляді різноманітних прислів'їв, приказок, поговірок тощо.

[7] Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002. — С. 10-11.

Основною особливістю народної педагогіки була повага до батьків, сім'ї та формування у дітей певних моральних норм, знань і правил поведінки. Також молоде покоління старались залучати до праці, таким чином виховували у них працелюбство; навчали правилам спілкування зі старшими людьми, ровесниками і молодшими від себе.

Своєрідним етапом розвитку педагогіки і водночас феноменальним явищем на теренах України є козацька педагогіка[8]. Це та складова народної педагогіки, як спрямована насамперед на виховання козака як вірного громадянина своєї держави, який володіє чіткою національною свідомістю та твердим характером. Усе навчання поділялось умовно на три етапи. На першому етапі молодь отримувала знання від свої батьків, більшою мірою від батька. Це з юних років вкорінювало у хлопчини високий статус батькових та материних слів та порад. Другий етап козацького навчання відбувався у школі, де одразу прививались цінності, які з духовних чи родинних перероджувались вже в загальнонаціональні. Після закінчення школи починався третій етап, адже молоді козаки, які прагнули знань, вступали у вищі навчальні заклади, по закінченню яких пов'язували своє життя із Запорізькою Січчю.

Хлопці, які пройшли таку школу, завжди були прикладом для інших та викликали повагу і замилування. Така педагогіка є одним з найоригінальніших явищ світової й української педагогіки, яке демонструє духовну складову народу та його бажання незалежності.

Після затвердження церкви як однієї з головних складових формування особистості, педагогіка розпочала наступний етап свого розвитку – духовний[9]. Саме ця педагогіка проводила навчання і виховання людей виключно засобами

---

[8] Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : науково-методичний збірник / Укладачі: В.Є. Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2018. – 472 с., іл.Малафіїк І. В. Дидактика новітньої школи : навч. посіб. для студентів ВНЗ / І. В. Малафіїк. Київ : Слово, 2015. – С. 5-43.

[9] Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002. — С. 11-12.

духовної сфери. Пік популярності та розповсюдження духовної педагогіки припав на епоху середньовіччя, коли роль церкви зросла, а разом з цим зріс її статус та сфери впливу. Тодішня людина не могла уявити свого життя без церкви та Бога, і саме тому виховання було спрямоване у релігійне русло. Педагогічні ідеї, які зародились у той час, згодом були використані в працях з теології.

Довгий шлях формування та становлення пройшла світська педагогіка[10], яка зародилась ще у давньому світі. Тодішні головні центри навчання, такі як Рим, Греція чи Китай, намагались узагальнити та певним чином систематизувати усі здобуті за віки знання з педагогіки. Філософські праці (адже саме філософи займались питанням педагогіки), які містили усю інформацію, сформулювали основну мету, її значення для суспільства та головні правила виховання. Також уперше було пролито світло на проблеми співвідношення педагогіки і політики та роль особистості в державі.

В процесі свого розвитку педагогіка показала, що їй властиві не лише закони та власні закономірності, які притаманні будь-якій іншій науці, але й специфічні методи дослідження, стратегії, безліч концепцій та парадигм. Усі ці складові у поєднанні між собою допомагають краще пізнавати головний об’єкт педагогіки – людину.

Варто згадати й те, що за весь час свого існування педагогіка зазнавала впливів різних епох та течій, які по-своєму видозмінювали ідеї та принципи виховання. Розвиток педагогіки пов'язаний з розвитком культурних епох, оскільки в кожній епосі формувалися свої погляди на освіту, мету і завдання навчання, методи та засоби навчання. Розглянемо основні культурні епохи та їх вплив на розвиток педагогіки, які подані у навчальному посібнику «Педагогіка» Волкової Н. П.

[10] Там само. – С. 12-13.

1.Античність (VIII ст. до н.е. - V ст. н.е.). Перші педагогічні ідеї сформувалися в Стародавній Греції та Римі. Перш за все філософи переймались тим, як правильно передавати знання і досвід молодому поколінню. Важливу роль у вихованні дітей відігравали філософи-педагоги, такі як Платон, Аристотель та Сократ.

2.Середньовіччя (V-XVI ст.). У середні віки освіта була в основному релігійною та викладалася у монастирях. Педагогіка цього періоду зосереджувалася на релігійному вихованні, а також на навчанні людей різних ремесел та професій. Педагоги розробляли педагогічні теорії, що базувалися на релігійних поглядах.

3.Відродження (XIV-XVI ст.). В цей період відбувся розквіт гуманістичної педагогіки, що зосереджувала свою увагу на значущості людини та розвитку її потенціалу. Представники Відродження критикували середньовічну систему навчання і висунули нову, яка забезпечувала розвиток як розумових, так і фізичних якостей, а також формувала високі моральні якості.

4.Просвітництво (XVII —XVIII ст). Просвітницький рух прагнув до освіти для всіх та обмеження влади церкви. Педагогічні концепції були пов'язані з раціоналізмом та емпіризмом, які сприймали досвід як основу знань. Просвітницька педагогіка наголошувала на значенні розумового розвитку та навчанні науково-обґрунтованих знань. Основний принцип – розповсюдження знань та розвиток критичного мислення.

5.Новий час (XIX - XXI ст.). В основному ідеї ґрунтують на вибраних традиціях попередніх епох. Ідеалом вважається та людина, яка змогла сама себе сформувати. Головною рисою було поєднання теоретичних знань учня з практичною діяльністю, яка дозволяла відточувати знання.

У світовій педагогіці різноманітні філософські ідеї також впливали на розвиток теорії та практики навчання та виховання дітей. Філософські напрями зазвичай виступають у ролі методології педагогіки, тобто вони надають

педагогіці основних принципів, з якими повинна співвідноситись будь-яка педагогічна практика.

Під час розгляду розвитку педагогіки неможливо не згадати Івана Яковича Франка, котрий був не тільки видатним українським письменником, але й педагогом. Він віддав частину свого життя викладанню, вихованню і навчанню інших людей. Був автором чималої кількості педагогічних праць, в яких розглядав питання організації навчального процесу та розвитку особистості.

Можна стверджувати, що Іван Франко був чудовим педагогом свого часу, який пропагував ідеї індивідуалізації навчання та національної освіти, створив власну концепцію організації навчального процесу. Основними видами педагогічної діяльності, якими займався Іван Якович, були:

1. Викладацька діяльність: Франко був одним з найбільш впливових педагогів свого часу в Україні. Він був відомим своїми інноваційними методами навчання, включаючи активне застосування діалогів та дискусій у класі. Іван Франко був одним з перших українських педагогів, які поширювали ідею викладання української мови в школах і вищих закладах. Він ставив за мету збільшити популярність української мови серед українського народу, а також підвищити рівень освіти в Україні. Також активно писав наукові статті з філології, історії, філософії та соціології. Його педагогічна діяльність була спрямована на те, щоб допомогти українському народові розвиватися і вдосконалювати свої знання.

2. Наукова діяльність: Франко був активним дослідником української літератури та культури. Він написав багато статей та наукових праць з цих тем, що допомогло підвищити інтерес до української культури та розвитку української мови. Один з головних напрямків наукової діяльності Франка була лінгвістика. Він був фахівцем у галузі слов'янського мовознавства, досліджував історію та етимологію слів української, польської та інших слов'янських мов.

3. Соціальна та політична діяльність: Франко активно працював у громадських організаціях та брав участь у боротьбі за права українців. Він підтримував українську культуру та національну ідентичність, допомагав українському народові в боротьбі за свої права та свободи. Одним з прикладів такої діяльності Франка – це його участь у створенні газети "Діло", яка стала однією з найбільш впливових видань того часу. Також брав участь у виданні журналів, як «Громадський друг», «Світ», «Товариш», «Зоря»; газет «Народ», «Хлібороб», «Громадський голос». Окрім того, Франко був активним учасником громадських організацій, зокрема Української радикальної партії, Русько-української радикальної партії та Української національно-демократичної партії.

Іван Франко вважав, що важливо створити сприятливу атмосферу для навчання, де учень почувається комфортно та має можливість розвивати свої здібності. Він був твердо переконаний, що вчитель повинен ставитися до учнів як до особистостей, допомагати їм розвивати власні здібності та навички, а також вчити мислити самостійно та вирішувати проблеми.

Завершення педагогічної діяльності Івана Франка не означає припинення його впливу на педагогіку. Франко показав, що головною метою педагогіки має бути формування людини, яка здатна самостійно мислити і робити свій вільний вибір. Він наголошував на загальному розвитку особистості у цілому, зокрема, її культурний та моральний стан.

Іван Франко написав достатньо статей на тему історії та розвитку педагогіки не лише України, але й світової; праці про стан освіти, методи, які допомогли б покращити навчання, і, звісно, критичні статті.

Однією з таких критичних статей, у котрій Іван Якович спростовує інформацію саме про своє навчання, була «В інтересі правди», яка вийшла у 1913 році. Франко пише, що у працях М. Возняка, С. Єфремова та І. Ющишина подано викривлені факти про шкільне життя письменника, а дещо взагалі взято

з творів, в яких «…справді міститься дещо автобіографічне, але далеко більше чисто літературного…».[11]

До прикладу, М. Возняк у своїй праці про життя Івана Франка неправильно подав факти про навчання в школі в Нагуєвичах та в Ясениці Сільній. Згодом редакція «Діла» передала ці зауваги М. Возняку, який особисто перепросив, проте решта деталей залишилась невиправленою і перейшла у статтю І. Ющишина.

На мою думку, спершу варто згадати праці Франка про книговидання, адже це питання було дуже важливим на той період. У них автор певною мірою критикує видання тої чи іншої книги та дає поради, як виправити помилки, адже «…поки наша освіта і література не станеться наскрізь інтернаціональною по свойому змісту і методу, поти у нас не буде національної освіти і літератури…». [12]

У статті [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] Іван Франко гостро критикує тогочасну літературу, зокрема студії Львівського університету. За словами філософа, стан студій був настільки «низький та общипаний», що жоден університет світі не був на такому рівні. Саме тому було задумано видати такий збірник, який був би корисним для тих, хто хоче здобувати саме європейську освіту. Видавці відчували труднощі, адже раніше було сказано, щоб українські письменники «…сиділи собі в нужденнім закутку о сухім хлібі (непремінно!) і вказували провідні ідеї, по котрих наш нарід і суспільність має ступати…», «…а не мішалися до політики, але лишили її цілковито йому і другим, до нього подібним, котрі, ослонені авреолею

[11] Франко І. В інтересі правди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 229.

[12] Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 604.

ігноранції та ароганції, з пишних трибун, при вині і котлетах будуть вказувати туман, у котрім наш народ і суспільність не найде ні вікон, ні дверей…».[13]

Якщо ж говорити про літературу для дітей дошкільного віку, то Франко у статті ««Наша хата», Книжечка для руських дітей» дуже різко критикує часопис «Наша хата», редактором якого був Клемертович. Іван Франко не розуміє, як людина, яка називає себе «спеціялістом дитинним», може видавати такі тексти, у яких немає якоїсь нової та цікавої інформації, яку діти могли би засвоїти та поповнити скарбничку своїх знань. Проте, як вважає Франко, цей журнал видавався лише для того, «щоби від наших «дурненький діточок» і їх «бідненьких родичів» видурити послідній крейцар». Франко радить Клемертовичу змінити наповнення журналу, позбутися москвофільських орієнтацій, унормувати використання правопису, про який йдеться в кінці журналу, і прибрати непотрібні тексти, які вбивають в дитині весь здоровий глузд та літературний смак; доповнити журнал такою інформацію та літературою, щоб це була дійсно якісна та хороша періодика для дітей не лише дошкільного віку, але й учнів старших класів.

Продовженням до теми літератури та її видання в Україні варто було б згадати видання творів Тараса Шевченка. Стаття «В справі нового видання Шевченка» розповідає про те, що деякі народовці мали намір видати не повне видання, а лише ту частину, яку вважали за потрібне. Ця стаття Івана Франка наводить на таку думку, що українська інтелігенція та культурний осередок замість того, аби поширювати українську літературу між звичайним народом, навпаки гальмував цей процес. Іван Франко був сильно невдоволений цією подією та помістив свої замітки в одному із журналів. Це викликало бурхливі емоції у народовців, котрі власне займалися виданням творів Шевченка, та призвело до певної дискусії, у якій правим виявився саме Іван Франко, адже

[13] Там ж само. – С. 604.

дійсно поширювалась така інформація, що видання мало мати вигляд «обкроєного так, як … потрібно».[14]

У часи Франка література, яка видавалася як для шкіл, так і для старшого покоління була звернена до єдиної думки — «всемогутність Творця», «чудеса, котрі й невірного можуть переконати», «премудрість устрою в природі, де все має свою ціль». Але сам Іван Франко був проти такої наскрізної ідеї та наполягав на тому, що видання повинні відкинути віру та релігію, а базуватись на знаннях та досвіді, які народ здобував протягом багатьох століть. Потрібно було людям говорити правду та не боятися засудження чи критики, оскільки народ вірив вченим та в те, що ними було сказано. Тому Франко у статті «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва» виділив два правила, яких потрібно було дотримуватись під час друкування книг:

1. Видавництво повинно вестися систематично, після певного плану, відповідно до вимог педагогіки.

2. Книжках популярних треба говорити народові всю правду про природу і життя, т. є. треба вважати його не чимось нижчим, диким, неспосібним до понімання правди, братом і батьком.[15]

Також Франко висловив свою думку щодо предметів, які потребували саме таких змінених видань, які допомогли б учням краще сприймати інформацію та засвоювати наукові факти. Такими предметами були граматика, іноземні мови, математика, зоологія, ботаніка, фізика, історія. Але релігію Франко не включали до цього списку, а вважав, що краще подавати порівняльну історію всіх релігій та вірувань як частину загальної історії. Також у статті Франко подає ідею, як поділити видання книг між товариствами. Літературу для навчання він пропонує видавати товаристві «Просвіта», які мали ще й, за

[14] Франко І. В справі нового видання Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 357.
[15] Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 191.

можливості, створювати нові читальні. Товариство імені Качковського могло би друкувати праці, котрі б навчали виробничим справи: ремісництво, господарство, сільське господарство чи інше. І останнє видавництво, яке мало видавати політичну літературу, була газета «Батьківщина».

Але видання книг не було єдиною проблемою того часу. Бувало й так, що видання могли просто зникати або їх просто безпідставно привласнювали собі. Тому праця «Записки проти книгокрадів у старих книгах та рукописах» подає цікаву та розлогу інформацію про те, які записи люди залишали у книгах, аби люди побоялись та не крали. У ті часи розповсюдженим було явище, коли люди могли просто вкрасти книжку, і при цьому була поширена мораль, що «украсти книгу не гріх». Але для багатьох книга могла бути найціннішим скарбом яким пишалися, ховали від усіх та передавали у спадок.

У західній Європі, аби запобігти крадіжкам, у бібліотеках книги приковували до своїх місць зберігання ланцюгами і читачі могли користуватися ними на тій відстані, якої був ланцюг. В Україні ж не вдавалася до таких радикальних методів, а використовували оригінальніший спосіб: на початку або в кінці книги писали спеціальні написи або ж навіть закляття, у яких йшлося про те, що людина, яка забере книгу, буде проклята або зазнає великих невдач у своєму житті. Франко зазначив, що таких написів є багато і подає у статті приклади. Але якщо ретельніше аналізувати книги, то можна віднайти набагато більше таких попереджень, аніж було у Франка.

Питання педагогіки та її розвитку цікавили Івана Франка багато років. Саме тому науковець приділяв цьому багато уваги та видав безліч праць, які порушували не лише питання освіти, але й стан та розвиток. Варто також зазначити, що не лише теоретичними питаннями цікавився Франко. У праці «Наші народні школи та їх потреби» наведено вражаючі цифри, які показують досить низький рівень освіти тогочасного населення. Йдеться лише про початкові школі, які мали б надавати знання усім дітям, адже це та база, на якій вже формується кругозір людини. У 1891 році в Галичині існувало 3853

публічні школи, але це була вкрай мала кількість, адже, за твердженням Івана Франка, із 6230 громад 2377 громад не мали у себе шкіл, а це означає, що близько 40% населення були без початкової освіти. Але далі наведені ще разючіші уточнення. Із загальної кількості шкіл 256 були зачиненими досить довгий період часу, адже відчувався значний брак вчителів. В результаті, за підрахунками Івана Яковича, приблизно 3000 громад були без шкіл, в яких могли би навчатись діти усіх станів. В тих місцевостях, яких діти могли все-таки здобути хоча би якусь освіту, кількість учнів на одну школу була дуже великою – близько 300 дітей на одну школу, враховуючи те, школи були одно- або двокласові. Як висновок Іван Франко подав таку цитату про навчання та кількість учнів в класах : «…у котрих діти душаться, як селедці, не мають чим дихати і не стільки учаться, скільки мучаться. Ну, але правда й то, що не всі діти, обов'язані до школи, ходять до неї.»[16]

Велика кількість інших праць, власне, показує стан освіти у певні роки та інколи подає поради, як можна покращити ту чи іншу ситуацію. Однією з таких статей є «Середні школи в Галичині в рр. 1875 – 1883», де подано не лише інформація про заклади освіти та їхній стан, але й наведено цікаві статистики щодо вартості утримання шкіл та гімназій, кількості учнів різних національностей та загальна кількість шкіл у містах України та інших країнах. Як зазначає Іван Франко, протягом дев'яти років відбулися лише невеликі зміни в статистиці галицьких закладів освіти. Додалося тільки 7 гімназій, кількість реальних шкіл залишилися без змін. Щодо фінансування, то тут теж гімназії покращили свій стан: за дев'ять років «видаток на кожду гімназію пересічно збільшився о 8 469 зр.», проте витрати школу «збільшився тільки о 1 406 зр., – се значить, що поступ у видатку на школи реальні був цілих шість разів повільніший від поступу в видатках на гімназії». [17]

---

[16] Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинськім) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 110.

[17] Франко І. Середні школи в Галичині у 1875–1883 рр. / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. Т. 46, ч. 1. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 426.

Іван Франко писав не лише про стан освіти на Галичині, але й порушував це питання щодо шкіл інших регіонів. З використанням двох видань газети «Киевлянин», Франко подає працю «Народні школи на Правобережній Україні» з інформацією про школи у Київській, Волинській і Подільській губерніях. В усіх трьох губерніях разом було лише 788 шкіл, тоді як в Галичині їх було понад 3000: в Київській губернії – 206 шкіл, в Подільській – 279, і у Волинській – 303. Тобто ситуація на тих територіях була ще трагічніша, аніж на землях, які були під Австрійською короною. Існували також польські таємні школи, котрі російський уряд намагався всіляко знищити, аби нічого не перешкоджало «обмоскаленню» земель. Цікавим є закінчення статті, де подана нотатка з газети, у якій йдеться про гуртожитки для учнів, які мешкали в інших селах. Але сказано, що для одних учнів проживання сплачує держава, очевидно, що це діти заможних батьків; а інші самі сплачують за їжу, а громада власним коштом наймає кухарку для приготування їжі. Тобто навіть за межами школи відбувалось ділення дітей на різні стани.

Своє невдоволення народною освітою та рівнем української мови у школі Іван Франко описує у ще одній статті «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах». Головною заувагою, як на мою думку, була саме мова навчання, адже в той час українську мову взагалі не використовували у школах. Навчали учнів польською або німецькою мовою, а всі інші предмети були тісно пов’язані із цими мовами. Для науковця було незрозуміло, чому таких утисків зазнавала українська мова. Франко наполягає на тому, аби відродити українську мову та літературу в школах, вчити дітей вміти критично аналізувати тексти та проводити паралелі між твором та реальним життям. Такий застій вчений пояснює тим, що література «…лежить в вадливім урядженні і ще вадливішім трактуванні науки руської літератури в наших середніх школах. Молодіж не виносить з них ані знання того, що досі

зроблено у нас на ниві літературній, ані – що за тим слідує – замилування до своєї рідної літератури».[18]

Окрема праця Івана Франка про конкретний заклад освіти, у якому ж навчався сам Франко, а також про його внутрішні зміни називається [Допис про дрогобицьку гімназію]. Це одна з найранішніх праць митця, яка була видана у журналі «Дзвін» 1876 р. без заголовка та підпису. У статті Франко досить критично ставиться до змін, які відбулися у структурі гімназії за останні 12 років. Найбільше, на мою думку, змінилась кількість учнів, яка щороку ставала все менша і менша. Як приклад, у статті наводиться те, що до змін там було по 30 чи 40 людей і більше, а тепер зазвичай 12 чи 13. Але найбільше уваги Іван Франко приділяє саме змінам професорів. За спогадами Івана Яковича, раніше Дрогобицька гімназія мала «хороших і людяних професорів», котрі старалися якісно подавати матеріал та добре ставитися до кожного учня. Одним з таких викладачів був Міхонський, котрий викладав математику та філософію, а також логіку, психологію, інколи польську мову. Дирекція гімназії вшанувала Міхонського та, на думку Івана Франка, розумно зробила, коли дала викладача до менших класів, у яких діти мали «вчитися мозгом рушати»[19]. Виділяв Іван Франко серед професорів Дрогобицької гімназії ще й Ед. Гікеля, Н. Антоневича, Юлія Турчинського, кс. Дронжека і Осмульського. Всі вони були справді хорошими викладачами, котрі вміли поєднувати в собі довірливість, прихильність учнів, а також могли заохочувати до самостійного вивчення та обдумування певного питання.

Нові ж професори гімназії були повними протилежностями до старих. Учні через нетактовне ставлення та погане подання матеріалу почали пропускати заняття, а згодом зовсім перестали цікавитися навчання. Також Франко

---

[18] Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 322.

[19] Франко І. Допис про Дрогобицьку гімназію / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 10.

зазначає, що багато з нових викладачів багато пили — могли часто приходити п'яними до школи або дрімали на перервах: «На вулиці бачити п'яних професорів була звичайна річ, а не раз навіть бували зовсім нехороші скандали, про котрі замовчу.»[20] Тобто, можна зробити висновок, що і фінансування, і стан закладів освіти з кожним роком погіршувався в результаті навмисної асиміляції, хоча вона була прихованою.

Праці, яких Іван Франко показує рівень освіти та науки не лише в XVIII - XIX століттях, але й за часів Київської Русі, називаються «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890р.» та «Із лектури наших предків XI в.» Франко відзначає оригінальну культуру східних слов'ян та вказує, що її коріння сягає ще часів вікінгів. Цей факт він підтверджує джерелами про письмо на Росії, договорами руських князів з Візантією та появою християнства. Існування шкіл у Київській Русі було не єдиним центром освіти, оскільки важливе місце займали також монастирі, в яких не лише переписували книги, але й виховували людей, котрі в майбутньому ставали видатними культурними діячами Русі. Саме прийняття християнства, на думку Франка, сприяло поширенню освіти. У «Нарисі» Іван Франко аналізує також програму Львівської братської школи та високо оцінює статус самої школи, який контролював в школу з боку громадськості, тобто школа сама вибирала ректорів, вчителів, визначав обов'язки педагогів.

У статті «Із лектури наших предків XI в.» Франко оцінює стан освіти та письменства доби Київської Русі. На його думку, письменство було досить занедбаним та не було поширеним серед простих людей; освіта була не для простого народу, але навіть серед вищих верств вона була на низькому рівні. Далі у статті Іван Франко аналізує книжки Русі та зокрема «Збірник Святослава 1076 р.»

Педагогічна діяльність Франка продовжує впливати на педагогів та викладачів нашого часу. Вона надихає до впровадження нових методів, форм і

[20] Там ж само. – С. 14.

засобів навчання та виховання. Ідеї Франка про необхідність формування моральної та культурної особистості залишаються актуальними і в сучасному світі. Висока оцінка педагогічної діяльності Івана Франка свідчить про те, що він не тільки відіграв важливу роль у літературі та науці, але й вніс значний внесок у розвиток педагогіки як науки та практики.

Розділ 2

Іван Франко про етапи української освіти

Іван Якович Франко був не лише видатним письменником та мислителем; він був тією унікальною людиною в українській історії, яка входила до кола найперспективніших та найбільш шанованих діячів 19 – 20 століть, які залишили після себе багату творчу спадщину та зробили величезний внесок у розвиток педагогіки. Завдяки своїй працьовитості та обдарованості Іван Франко зміг виконати титанічну працю, коли працював над питанням педагогіки в Україні. Адже в ті часи освіта на теренах України була занедбаною: не було належного фінансування, до навчання допускались лише деякі верстви населення, недостатня кількість педагогів та мала кількість закладів освіти, навмисна мадяризація та полонізація населення тощо. У підмосковській Україні стан освіти був у ще гіршому становищі, оскільки її всіляко намагалися денацифікувати, звести до примітивної форми та перетворити землі на пересічну провінцію. Ті, котрим все-таки вдалося здобути вищу освіту, виїжджали до москви в пошуках кращого життя, оскільки все українське активно та в різкій формі забороняли.

Геніальний митець, який знався на своєму ділі, Іван Франко досить часто цікавився станом освіти в Україні та розглядав перспективи її розвитку. Така небайдужість була зумовлена тим, що він розумів роль освіти у формування та розвитку людини як самодостатньої особистості: за його думками, саме заклад освіти та знання мали підготувати людину до дорослого самостійного життя, де відбудеться остаточне формування особистості. Саме навчання та розум Іван Франко наділяв тими рисами, які мали б стати обов’язковим гарантом успіху у житті кожної людини.

Як історик педагогіки, Іван Франко зробив великий вклад у систематизації та описі української педагогіки та її досягнень. Найдавніший період існування та зародження педагогіки в Україні, який аналізував Іван Якович, був період

Київської Русі. Про цей час науковець писав у своїй праці під назвою «Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 р.»

Поява перших книг на наших землях Іван Франко відносить до часу, коли Володимир Великий прийняв християнство та охрестив Київську Русь. Богослужіння вимагали церковних писаних книг, але на Русі своїх видань ще не було. Найстаріша церковна книга, яка відома, є Остромирове Євангеліє XI століття, яке насправді є київським переписом якогось давнього оригіналу. Іван Франко не ставить під сумнів той факт, що в перших роках християнства до Київської Русі значна кількість книг прийшла з держав Моравії й Болгарії.

Питання про письменство і початок перекладної діяльності у Київській Русі є взаємопов'язане з освітою. Іван Франко зазначає, що тодішня інтелігенція складалася переважно з купців, адже вони по декілька разів в житті могли подорожувати на великі дистанції у різні країни світу. Саме тому купці були чи не єдиними людьми в Русі, хто міг володіти різними мовами: німецькою, перською, арабською чи грецькою.

Найважливіше місце в XI-XII столітті займав Печерський монастир, який навчав велику кількість людей, котрі були «заслуженими також у письменстві».[21]

Серед людей, котрі були в перших рядах освіти та видання книг, на чолі стояв ігумен Теодосій, який був головним організатором створення монастиря. Після себе він залишив декілька послань, вчення, які допомагали людям краще зрозуміти те, що відбувається навколо. Наступним був чернець Нестор, якого вважали автором найдавнішого літопису, але Іван Франко приписує йому лише два твори: це житіє Бориса і Гліба і житіє Теодосія Печерського. Третім письменником, який вийшов із Печерського монастиря, Франко вважає Теодора, який був учнем Теодосія. Йому належить розповідь про пошуки мощей його вчителя, а також Франко вважає його редакторами Печерського

[21] Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 200.

літопису. Ще одним вихованцям Печерському монастиря був ігумен Данило Паломник, який є автором опису своєї подорожі до Палестини. Цей опис є взірцем подібного жанру, котрий своєю точністю та майстерністю належить до найкращих пам'яток паломництва взагалі. У Київській Русі цей опис подорожі залишився найкращим твором, який декілька разів копіювали у Галичині. Оригінальним твором Київської Русі, автор якого був невідомий скоморох, є «Моленіє Данила Заточника». Це гумористичний твір, який складений з різних фраз та афоризмів, які запозичені з біблійних книг, а також приказок та грецького переказу про перстень Полікрата.

Проте найважливішою пам'яткою руського письменства потрібно вважати твір «Руській літописець». Він описує час від найдавніших, відомих авторові спогадів про життя людей до панування Володимира Мономаха. Це літопис редагований в Києві в першій половині XII століття.

Отже, можемо зробити певний умовивід, що саме завдяки впровадженню християнства та початку створення переписів біблійних й релігійних книг бібліотеки Київської Русі поступово почали наповнюватись. Саме тому найбільшими центрами, у яких зберігались значна кількість книг і які могли навчати людей, були монастирі. Як пише Іван Франко, такі праці вимагали від людей концентрації, «якої вимагає читання поважних і глибоких, продуманих і перетравлених високими душами творів чи то наукових, чи белетристичних».[22]

Тоді ж, на мою думку, почала зароджуватись така професія, як вчитель. Люди, які проходили навчання у Печерському монастирі, були письменними та знали значно більше, аніж простий селянин. Подекуди вони часто переписували з якогось оригіналу твір чи видавали власні книги, які згодом читали інші люди. Проте на той час не усі були письменні, і тому я вважаю, що ці

[22] Франко І. Із лектури наших предків XI в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 913.

«випускники» монастиря могли навчати не лише дітей, але й старших людей, які прагнули поповнити свої знання та мати змогу читати чи писати.

В одному із розділів праці «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» Іван Франко наводить дискусійну думку щодо змін в українській мові. Протягом XIII - XV ст. в у культурному, а зокрема й освітньому, житті Південної Русі відбулися певні зміни: було створено нову літературну мову, але не на основі церковнослов'янської, а «щиро народньої, з одного боку галицько-руської, що в чистій формі являєть ся в найстарших грамотах другої половини XIV віку, а другого боку білоруської, яка в суміш із південно-руською виступає в найстарших редакціях Литовського Статута…»[23]. Але, як вважає Іван Франко, фатальним був вплив польської мови, який в XVI столітті повністю видозмінив нововитворену мову. Ця мова існувала та функціонувала у друкованих виданнях до XVIII століття, доки у 1798 році не було видано «Енеїду» Івана Котляревського, де поет, як зазначав Іван Огієнко, «міцно поєднав українську мову з українською літературою — після нього справді нашою літературною мовою остаточно, уже без хитання, стала жива народна мова. І від Котляревського вона стала творчо розвиватися вже зовсім свідомо».[24]

У праці «Із лектури наших предків XI в.» Іван Франко продовжує розповідати про освіту в Київській Русі. За аналізом матеріалу, який поданий у «Нарисі», а також статті «Із лектури…», відомо, що книги на той час були представлені лише церковного та неоригінального характеру, «з сильною аскетичною закраскою»[25]. На думку Івана Франка, освіта у Київській Русі була лише для вищих чинів, котрим потрібно було гідно себе представляти на

[23] Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 226.
[24] Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2001. — С. 195.
[25] Франко І. Із лектури наших предків XI в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах/І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 911.

політичному рівні. Перші спроби Володимира Великого впровадити шкільну науку були невдалими. Про стан освіти духовенства, мужів та князів відомо також мало, але, на думку Франка, згадки про це варто розглядати досить скептично, адже факти про життя представника влади чи духовенства могли навмисно прикрасити та доповнити, аби підвищити рівень довіри та зміцнити статус у політичних колах: «Про стан освіти вищого і нижчого духовенства знаємо дуже мало, а принагідні звістки в джерелах про князів або інших мужів з характеристиками: «бѣ книженъ зѣло», «бѣ любяй книги», «бѣ философъ какого не было ни прежде, ни потомъ» читаються з недовір'ям і скептицизмом.»[26]

З огляду того, що подає у своїх працях Іван Франко, можна зробити висновок, що освіта у Київській Русі була призначена винятково для духовенства та представників влади. Адже саме тоді важливість міста почала зміцнюватись та потрібні були освічені люди, яким можна було б довірити виконувати державні справи. Народ же не мав можливості віддати своїх дітей до шкіл, аби вони змогли здобути хоча б початкову освіту. Книги, які були у загальному доступі та використовувались під час навчання, також були важкими для сприйняття, адже вони містили в собі лише біблійні мотиви та не подавали інформації для всебічного розвитку людини. Ми можемо спостерегти, що навчання мало зазвичай релігійний характер, оскільки зростала роль церкви й книги переважно видавали та зберігались у монастирях. Але й ті люди, котрі могли навчати інших, теж були під впливом церкви, адже своє навчання закінчували знову-таки у монастирях.

На мою думку, релігійний характер освіти міг мати право на існування, адже церква брала активну участь у житті народу та в допомагала багатьох випадках. Але я дотримуюся думки, що освіта та наука повинні все-таки бути

[26] Франко І. Із лектури наших предків XI в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 912.

окремими незалежними царинами, де кожна панує за своїми правилами. Проте на території московії та підвладній їй землях України цей вплив був кардинально іншим, адже там церква була одним із пазлів системи руйнації свідомості та зомбування людей відповідно до потреб влади.

Під час аналізу подальшого розвитку освіти на теренах України Іван Франко звертав свою думку на роль братств XV–XVII ст., котрі намагалися поширювати національну освіту серед українців, боролись проти полонізації та брали участь у розвитку української культури. Кінець XVI – початок XVII ст. ознаменувався великим зацікавленням народу освітою. Після того, як через Польщу в Україні почав поширюватись протестантський рух у різних галузях, таких як лютеранство, кальвінізм та аріянізм, знову з'явилось чимало культурних діячів, які приносили зміни у сферу освіту та книговидання. Одним з таких просвітників був Стефан Зизаній, який викладав у львівській Ставропігійській школі, яку було засновано при Ставропігійському братстві. Ця школа нетривалий час була лише початковою, проте згодом розширила свою програму і могла надавати освіту й старшим класам, а в планах було й підняття закладу до рівня академії - вищого навчального закладу. Примітно й те, що заклад був створений для «незаможних школярів»[27], тобто освіта почала бути доступною не лише для вищої знаті, але й для простих робітників та їхніх дітей.

Також при школі існувала друкарня, яка видавала переважно книги церковного характеру. Але через посилення гніту, несприятливі фінансові умови кількість видань друкарні значно знизилась. Тоді основним продуктом були передруки літургічних текстів і випуск абеток у великих тиражах. До передруків часто додавали світські передмови чи присвяти комусь.

У "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." Іван Якович схвально писав про діяльність школи, адже з того часу освіта стала доступною

[27] Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 230.

серед простого люду. Це вказувало на те, що братство намагалось створити демократичну школу, до якої входили б не лише шляхта та духовенство, але й ремісники, дрібна шляхта та інші. Чинне місце серед братчиків того часу займав Юрій Рогатинець, який був дуже освіченою людиною, "завзятий противник тодішнього здеморалізованого духовенства і при тім чоловік наділений не малим письменським талантом".[28]

З діяльністю львівського братства, школою братства та діяльністю Юрія Рогатинців пов'язане також і видання «Перестороги всѣм православним зѣло потребнои». Іван Франко підкреслював, що «Пересторога» є тим твором, у якому відчувається щирість та почуття. Головною особливістю тексту є те, що він має не так релігійний, як національний характер; людина постає не як Божий слуга та дотримувач певних догм, а та, хто починає критично ставитись до почутого чи прочитаного, висловлює власну думку.

Після ставропігійського братства почали створюватись і інші, які поширювали науку серед народу та продовжували друкувати книги різного характеру, тим самим поширювали письменство: віленське братство, берестейське, мінське, могилівське, луцьке та київське.

Важливу роль у поширенні освіти відіграв князь Василь-Костянтин Острозький. Він усвідомлював, що освіта є одним з головних рис народу, який може досягати вершин та протистояти усяким тискам зі сторони противників: «... без просвіти Русь не може двигнутися з упадку і православ'я не може остоятися перед напором латинства»[29]. Саме тому у місті Острог князь виділив великі кошти та почав будувати вищу школу, або ж Академію. Особливістю школи було те, що там викладали чи не найсвітліші розуми того часу: Герасим Смотрицький, галичанин Іван Княгиницький та грецький учений Кирило Лукаріс. Це доводить, що у XV – XVII ст. освіта почала поширюватись

[28] Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 231.
[29] Франко І. Іван Вишенський, його час і письменська діяльність / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – Київ : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 264.

територією України; її якість ставала все кращою та доступнішою для людей, адже тепер здобувати знання мав змогу й простий люд.

Хочеться навести думки Івана Яковича, які, на мою думку, у дуже короткій формі, влучно описують історію поширення та розвитку освіти на території України від найдавніших часів до XVIII ст.: «Від того часу, коли Володимир Великий, охрестивши Русь, заснував в Києві перші школи для науки язика церковнослов'янського, аж до зруйнування Січі Запорозької, майже ні один володар не думаю просвітити Русь рідним словом і наукою питомою, майже ні один грамотій не писав нічого такого, що могло б просвітити незрячих братів. Тому-то склалось таке диво, що люди письменні жили відсторонь від люду, не дбаючи про його просвіту, а списуючи переважно в мові мертвій такі твори, що від них віяло холодом на молоду вдачу рідного народу.»[30]

Отже, з проаналізованого матеріалу, у якому Іван Франко писав про рівень освіти, викладання та книгодрукування в часи Київської Русі, чи давніші періоди, можна зробити декілька висновків.

1. У Київській Русі, за записами Івана Яковича, освіта та можливість здобувати якісь знання була доступна лише для вищих чинів та їхніх помічників; прості селяни чи бідняки не могли віддавати своїх дітей до шкіл чи монастирів, оскільки у них не було грошей і, як я вважаю, була присутня певна дискримінація за становищем у суспільстві. Більшість книг, які видавалися у ті часи, були наповнені релігійним змістом, оскільки більша частина праць у монастирях (в яких також проводилось навчання) була перекладами інших біблійних книг, писаннями паломників чи своєрідними повчаннями.

Проте дослідник також зазначає, що не варто сліпо вірити згадкам про хорошу освіту князів чи представників вищого стану. Тодішні писарі могли навмисне прикрашати біографію чиновників, додавати до неї будь-

[30] Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 22.

які дописи про рівень освіти, аби навмисно підвищити рівень довіри до згаданих осіб та зміцнити їхній статус на рівні світової політики.

2. Якщо говорити про подальший розвиток освіти на теренах України, то Іван Франко описує період XV - XVII ст., коли почали активно поширюватися братства, які доклали немало зусиль для покращення культурного та освітнього життя українців. У своєму «Нарисі» Іван Франко згадує та презентує роботу Ставропігійського братства, яке було засноване у Львові. Спочатку це була як школа, але згодом вона розширилася та надавала також освіту на рівні академії.

Головною особливістю рівня освіти на той час було те, що школи при братствах зазвичай були безплатний і діти незаможних батьків також могли навчатися на рівні з іншими.

Книгодрукування, після створення братств, почало набувати більших масштабів, оскільки майже кожне братство засновувало паралельно друкарню, з якої виходили книги для навчання у школах. Але релігійні мотиви все ще були присутні у працях, оскільки церква мала далі вплив на більшість сфер життя.

3. Наприкінці XVI століття у сфері освіти та науки відбулася значна подія: князем Василем-Костянтином Острозької була заснована Острозька слов’яно-греко-латинська академія, яка була першим вищим навчальним закладом. З того часу в Україні почався рух активного поширення освіти серед громадян.

Як бачимо, Іван Франко, навіть не зважаючи на те, що його відділяли декілька століть від тих подій, досить чітко та інформативно розкрив питання освіти за часів Київської Русі та існування братств. Період XVII-XIX ст. у доробку вченого репрезентовано ще більшою кількістю фактів, статистик та прикладів, оскільки Франко писав це бувши свідком усіх змін.

Гадаю, що перед тим, як розпочати систематизацію інформації про освіту вказаного періоду, варто згадати про книгодрукування, яке було тісно пов'язане

з навчанням та вихованням дітей. Іван Франко був обізнаний із великою кількістю різного виду праць, зокрема це була навіть література для дітей. Франко розумів та постійно стверджував, що пізнання та навчання дітей повинно відбуватися в такому річищі, аби в майбутньому діти могли легко адаптуватися та були готові до дорослого життя. Тобто, одним із головних принципів навчання дітей для Івана Франка був принцип зв'язку навчання з життям, коли усі свої знання діти можуть легко використовувати у повсякденному житті, розуміють значущість цих знань та завдяки навченості готові до майбутнього. У «Великій дидактиці» Ян Коменський також виділяв цей принцип як той, що повинен лежати в основі навчання та стверджував, що «межа і мета школи рідної мови будуть полягати в тому, щоб всі діти між шістьма і дванадцятьма (або тринадцятьма) роками навчились того, користування чим поширювалося б на все їх життя»[31]. Ці вміння були найрізноманітнішими: від вміння читати та писати до володіння певними ремеслами.

В одній зі своїх праць під назвою ««Наша хата», Книжечка для руських дітей» науковець висловлює свої думки про однойменний часопис, редактором якого був Клемертович[32].

Ще не початку статті Франко стверджує що ні одна книга для дітей того часу не відповідала своїй меті, і найменше для дітей був призначений часопис «Наша хата». За словами Івана Яковича, у часописі не було ніякої літератури, текстів, які б допомогли дитині пізнати щось нове, «чого дитина та без «Нашої хати» не знає, що могло б її зацікавити».[33] У виданні Клемертович подавав

[31] Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори у трьох томах. / Ян Амос Коменський ; під ред. з бібліограф. нарисом і примітками Красновського А. А. – Київ : Радянська школа, 1940. – Т. 1. Велика дидактика – с. 210–211.

[32] Михайло Клемертович — видавець, письменник, журналіст. Народився 1835 року (за іншими даними - 1836 р.) у селі Гадинківці Тернопільської області. Редактор газет "Слово", "Учитель", часопису "Галичанин". Уклав та видав читанку для дітей "Наша хата". З 1887 року працював у Львові в канцелярії "Народного дому".

[33] Франко І. «Наша хата», Книжечка для руських дітей. Уложил М. Клемертович. Львів, 1876. Коштом Ставропігійського інституту / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук.

інформацію з багатьох джерел, які не були призначені для навчання та виховання дітей: «Наука», «Рада руська», видання «Просвіта» та інші. Такий матеріал зовсім не допомагав розвиватися дитині, а, навпаки, здатен був «убити всякий зарід здорового смаку і здорової гадки»[34]. Тому Іван Франко радить кардинально змінити наповнення часопису так, щоб він став дійсно хорошим видання для дітей не лише дошкільного віку, але і старших, щоб діти справді могли навчитися чогось нового. Адже саме з книг люди здобувають більшість інформації, яка не лише наповнює їхні скарбниці знань, але й допомагає сформуватися як особистості та зрозуміти ті таємниці, які до того важко було пізнати.

Але цей відгук та критику часопису можна вважати однією із перших публікацій Франка, що вказують на його перші кроки у рецензуванні видань. Не варто ігнорувати й той факт, що «Наша хата», як зазначає Володимир Микитюк у своїй праці «Педагогічні концепти Івана Франка», «... попри справді певне москвофільське спрямування, що його задавав головний редактор М. Клемертович, був свого часу чи не єдиним українським виданням для дітей аж до заснування знаменитого «Дзвіночка»»[35].

Проте друкування не лише часописів та журналів, які були призначені для дітей та їхнього навчання, турбували Івана Франка. В одній зі своїх статей під назвою «В справі нового видання Шевченка» Франко порушує досить гостре питання щодо того, як намагалася видати тексти одного з геніїв української літератури, творця нової української літературної мови Тараса Шевченка у вигляді, «як … потрібно». Це звинувачення вкрай гостро зачепило деяких

думка, 2008. Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. К. : Наук. думка, 2008. С. 613.

[34] Франко І. «Наша хата», Книжечка для руських дітей. Уложил М. Клемертович. Львів, 1876. Коштом Ставропігійського інституту / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 613.

[35] Микитюк Володимир. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 121.

народовців, які на своїх засіданнях заявляли, що у них не було такого наміру якимось чином змінювати тексти Шевченка. Але згідно з подальшою розповіддю Франка, ця інформація щодо змінення творів Шевченка була правдивою і та людина, котра найбільше заявляла про перероблювання текстів, на засіданні комітету народовців найбільше дискутувала з Іваном Франком. Але все-таки в результаті гострих перемовин було створено шевченківський комітет, який прийняв на себе завдання розподілу обов'язків та видання збірки повних текстів, котрі мали бути у вільному доступі для кожної людини.

Коли ж вести мову про видання літератури та підручників для дітей старшого віку та громадян, які бажали просто дізнатися щось нове та відкрити для себе якісь нові вершини наукового айсберга, то тут варто згадати такі праці Івана Франка, як «[Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів», 1891р]»[36], «Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва»[37], а також «Записки проти книгокрадів у старих книгах та рукописах»[38].

З «[Уривку…]» можемо спостерегти те, що видатні особистості того часу, включно з Іваном Франком, мали бажання видати порадник для тих, хто хотів розширювати коло своїх знань та здобувати дійсно європейську освіту. Ця книга мала «стати в пригоді тим людям, скромним та трудящим, що бажали б бодай в загальних обрисах познайомитись з головними напрямами й здобутками сучасної духової праці в цивілізованому світі.»[39] А виникла така

---

[36] Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2008. Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. К. : Наук. думка, 2008. С. 603–605.

[37] Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 187–203.

[38] Франко І. Записки против книгокрадів у старих книгах та рукописах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 255–259.

[39] Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі,

ідея після того, як були проаналізовані студії для студентів, котрі видавалися Львівським університетом. На думку Франка, та література була низькою за своїм рівнем інформативності, не давала студентові тих базових знань, які б мали залишитись у нього після закінчення навчання. Приголомшливою є згадка вченого про вислів одного з учасників зборів «Народної ради», котрий «виголосив категоричне домагання, щоби руські писателі, «ослонившися авреолею свого таланту, сиділи собі в нужденнім закутку о сухім хлібі (непремінно!) і вказували провідні ідеї, по котрих наш нарід і суспільність має ступати, як се роблять поети і писателі інших народів», а не вмішулися до політики, але лишили її цілковито йому і другим, до нього подібним, котрі, ослонені авреолею ігноранції та ароганції, з пишних трибун, при вині і котлетах будуть вказувати туман, у котрім наш народ і суспільність не найде ні вікон, ні дверей…».[40] Показово й те, що ці слова належать випускнику того ж Львівського університету. Іван Франко завжди настоював на тому, що освіта у людини має бути ґрунтовною та різноплановою, тому стверджував, що «поки наша освіта і література не станеться наскрізь інтернаціональною по свойому змісту і методу, поти у нас не буде національної освіти і літератури; поки наша інтелігенція не набереться всесвітніх думок і поглядів наукових та естетичних, поти не станеться справді національною інтелігенцією, а буде карикатурою або невдачною копією раз польської, то знов угорської або російської інтелігенції».[41]

Коли проаналізувати слова Франка, то на думку спадає те, що в той час підручники ніби навмисно спотворювали та змінювали для того, аби студенти

фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 605.

[40] Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 604.

[41] Там само.

не могли здобувати хороших знань, адже б у такому випадку стали б свідомими громадянами, які бажають змін та намагаються усіляко їх досягнути.

Об'ємною та достатньо інформаційною працею Івана Франка щодо теоретичних засад видавничої справи є стаття «Кілька слів о тім, як упорядкувати й провадити наші людові видавництва»[42]. У ній вчений намагався чітко окреслити ті основні зразки літератури та поділити їх на певні категорії, які були б корисні будь-якій людині у будь-якій справі.

З того часу, як різні просвітні товариства почали об'єднувати свої сили задля просвітництва людей, головним завданням для них було видання тієї літератури, яка б надавала б різноманітну інформацію кожному, хто бажав пізнати щось нове. Але, як зазначав Іван Франко, дедалі частіше видавництва задумувалась над тим, що все-таки вкладати в книжки та часописи, звідки брати матеріал, як правильно його укладати, щоб він був зрозумілим читачам. «А між тим, хто тільки що-небуть знає з педагогії, той попереду усього знає, що головною основою розумного виховання є певний розумний лад і зв'язок в науках, котрі подаються ученикові; безладне і незв'язне подавання йому раз уривка з тої, то знов з другої науки томить пам'ять, нівечить охоту та й затемнює характер самої науки, котра прецінь є не що друге як відбиток дійсності і живої природи в мислячім умі чоловіка».[43]

Головною ознакою хорошої літератури для навчання, на думку Івана Франка, мала бути правдивість усього, про що йдеться в тексті, оскільки для того, щоб просвітити народ, треба відкинути усі релігійні мотиви, якими намагаються пояснити якісь явища. Вчені повинні були позбутися різних тверджень про «премудрості, цільності і доброті, які буцімто проявляються в природі, бо сучасна наука тих понять не узнає». «Треба б їм твердо рішитися — говорити народові всю правду, не щадити ніяких пересудів, чи вони боязко

[42] Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 187–203.
[43] Там само. – С. 187.

криються під сільською стріхою, чи з парадою проповідуються з амбон та трибуналів. Народ наш поки що вірить ще в цих щирість учених людей, вірить в те, що вони зможуть і схочуть сказати йому всю правду у тих питаннях, котрі, ясно чи не ясно сформульовані, так само томлять його думку, як і думку кожного чоловіка…».[44] Ще однією ознакою, які сильно впливає на сприйняття матеріалу, є тон та манера викладу інформації у книзі. Вони мають бути спокійними, дружніми та не гордими, адже ті видання, які були до того, «більше шкодять, ніж помагають, більше дразнять і знеохочують, ніж навчають».[45]

Як підсумок, далі у праці подаються два головних правила, яких слід дотримуватися при виданні книг чи часописів, щоб вони дійсно досягнули тої мети, яка була перед ними, та просвітили народ: усі видання мають бути систематизованими та відповідати вимогам педагогіки; кожну людину потрібно вважати «не чимось нижчим...а братом і батьком», у книжках повинна подаватися лише перевірена інформація, яка репрезентована «живою мовою в легкій і принадній формі»[46].

Спробуймо на матеріалі статті окреслити науки, які, на думку Івана Яковича, варто подавати як предмети для вивчення у закладах освіти. Перш за все потрібно було не піддатися польській пропаганді та витворити свою власну навчальну літературу, для того, щоб не «заглушувати в народі і та немногі здорові зерна знання, які досі засіяли наші видавництва»[47].

Перше зауваження стосувалося вивчення іноземних мов. Вивчення іноземної мови не належало до обов'язкових предметів, оскільки вона, на думку Франка, була необхідна для тих, хто бажав досягнути вершин освіти й кому рідної мови для цього було замало. Ще одним предметом, який варто було викладати у школі, але не у сухій формі, а у вигляді цікавих розповідей про

[44] Там само. – С. 189.
[45] Там само.
[46] Там само. – С. 191.
[47] Там само. – С. 192.

подорожі та відомих людей — географія. Іван Франко завжди дивувався, як багато та часто люди випитуються про інші країни, їхні традиції та ландшафти. Паралельно з географією можна буде проводити ті предмети, які тісно пов'язані з нею: зоологія, ботаніка, мінералогія, фізика, історія чи соціологія. Всі ці науки мають гармонійно поєднуватися одна з одною, доповнювати, тоді дитина буде легко засвоювати матеріал, який буде дійсно цікавим і корисним для неї з погляду розвитку та освіти.

Тобто, говорячи про об'єднання декількох предметів в один Іван Франко ще у XIX столітті пропонував створити інтегроване навчання, себто комплексне навчання, яке ніби руйнує зв'язки між дисциплінами. В «Українському педагогічному словнику» визначення інтеграції наук подається як взаємопроникнення методів та підходів вивчення з однієї науки в іншу.[48] Володимир Микитюк в одній зі своїх праць «Лектура і культура» також наводить визначення інтегрованого навчання. Більшість людей вважає, що інтегроване навчання — це попросту об'єднання якихось предметів, для того, аби збільшити кількість вільного часу та менше витрачати сил для викладання. Але Володимир Микитюк відзначає таке навчання як «комплексне навчання, коли у дидактичному процесі майстерний високоерудований учитель для кращого сприйняття знань (у нашому випадку – літературних) використовує цілісний системний виклад матеріалу із залученням відомостей і фактажу зі споріднених художній словесній творчості ділянок і царин».[49]

Щодо видавництв, котрі мали займатися друкуванням книг, в Івана Франка також були свої міркування. По-перше, вони мали об'єднати свої сили та розподілити праці, яке кожне з видань мало б популяризувати. Видавати науково-популярні тексти мало б товариство «Просвіта», адже сама назва говорить за його призначення. Крім того, в його обов'язки входили нагляд за

[48] Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко ; [гол. ред. С. Головко]. – Київ: Либідь, 1997. – 373, [1] с. – С. 173.
[49] Микитюк В. Лектура і культура. Про шанси і бар’єри інтеграції у вивченні літератури в школі / Володимир Микитюк // Збруч. – 09. 06. 2020. – С. 6.

читальнями, проведення лекцій про різні проблемні питання, котрі не були висвітлені у книгах, а також проведення подібних відчитів у селах та містечках, де люди не завжди мали змогу відвідувати читальні.

Освітнє товариство імені Качковського[50] мало займатися працями, які є корисними у практичних сферах життя, таких як господарська чи робітнича. Воно також мало утворювати у селах та містечках спілки, які займалися б господарськими роботами, допомогою торговим закладам, створення місць для відпочинку після важкого робочого дня.

Видавництвом політичної літератури мала б займатися газета «Батьківщина»[51], котра виходила раз на тиждень і була заснована коштом приватного чоловіка. При «Батьківщині» виходило ще одне не менш важливе видання «Правотар народний»[52], котре у вільній та зрозумілій формі ознайомлювало народ з різними уставами та законами. Іван Франко пропонує зреорганізувати ще одне політичне товариство «Руська рада»[53], котре також видавало тексти політичного настрою. Воно мало об’єднатися та порозумітися з редакцією «Батьківщини» і «Правотаря» та разом друкувати різноманітні газети, брошури, котрі б просвітлювали народ, а також створювати кружки по тих самих селах і містах. Науковець також пропонує розпочати з приводу реорганізації товариства дискусію та скликати у Львові раду просвітницьких

[50] Львівське культурно-просвітнє Товариство імені Михайла Качковського було засноване 8 (20) серпня 1874 року в м. Коломия за ініціативою отця І. Наумовича, який хотів забезпечити вплив русофілів на селянство. Заступником товариства було обрано М. Качковського, відомого в Галичині мецената та прихильника культурно-просвітнього розвитку українського народу. Товариство видавало навчальні та дешеві книги на різні теми, засновувало читальні, позичкові каси та різні гуртки.

[51] Популярна газета, заснована 1879 року у Львові за сприянням Юліана Романчука, яка була призначена для народу, здебільшого селянства. З 1879 по 1893 рік виходила двічі на місяць, а від 1893 по 1896 – щотижня.

[52] У Львові 1885 р. Василь Лукич та Юліан Семигинівський підготували до друку перший юридичний довідник «Руський правотар домовий», який був написаний народною мовою і призначався для народу. Довідник також містив у собі присвяту «Світлому товариству «Просвіта»».

[53] Громадянсько-політична організація «Руська рада» була створена 1870 року як продовжувачка традицій Головної Руської Ради. Проіснувавши до 1914 року, вона не змогла внести свій внесок у розвиток політичного життя. Довгий час намагалась домовитись з народовцями щодо об'єднання дій, але все було марно.

товариств, на якій би здійснився поділ видавничої праці, яка була запропонована вище.

Як можемо спостерегти, видавництво книг науково-популярного характеру не зупинилося, хоча і зазнавало дрібних труднощів у різні періоди. За спостереженнями Івана Яковича, які він виклав у своїх працях, можемо зробити висновок, що тодішні підручники не були тим ідеалом, який навчав би дітей відповідно до всіх основ педагогіки. Багато з них були просякнуті релігійними мотивами, складалися з важкої для сприйняття та некоректної інформації чи взагалі, на прикладі текстів Тараса Шевченка, друкувалися у тому вигляді, який був потрібен. Але Іван Франко усіляко намагався змінити цю ситуацію, відверто критикуючи ці видання та надаючи рекомендації щодо змін та правок, перерозподілу справ у видавництві чи перегляду та змінення наповнення підручників.

Ще одна цікава тема, яку порушив Іван Франко у своїх працях, це проблема викрадень книг з монастирів чи інших закладів. Як зазначено на початку статті «Записки проти книгокрадів у старих книгах та рукописах», колись існувала така думка, що «украсти книгу не гріх», адже, як я міркую, ніби в такий спосіб інші люди могли пізнати щось нове, оскільки книжка є цінним джерелом різноманітної інформації, яка має бути доступна кожному. Але досить часто саме книга була найціннішим, що було у родини; її передавала у спадок з покоління в покоління, неї пишалися та оберігали як реліквію. Тому після таких халеп було придумано розміщувати написи, часто гумористичного характеру, у яких описувалося майбутнє того, хто посмів вкрасти книжку.

Праця «Записки проти книгокрадів у старих книгах та рукописах» присвячена таким запискам, які є доволі різноманітними й з різними посиланнями. Загалом написи стосувалися переважно тих попереджень, які власник намагався передати майбутньому викладачу книги. Іван Франко, після того, як зібрав певну кількість таких свідоцтв, поділив їх на невеличкі групи та вказав на зміни, які вони зазнавали. Найстаріші записи, які вдалося віднайти

досліднику, це ті, що були закінченнями так званих вкладних, тобто написів, які розміщалися на полях книги, яка передавалася певному монастиреві чи церкві. Усі вони написані переважно за однією і тією ж самою схемою; як приклад наведено запис із Ясського мінея кінця XV ст., який зберігався в бібліотеці Оссолінських у Львові: «Изволеніем отца и съпоспѣшеніемь сына и съвръшеніем свята′го духа начатся і писася сиі минеи февруарь Іонут утул магофету в дни благочестиваго [и бого]любиваго господа нашего Іоана Стефана воеводы сина Богдана воевода а рукоя я многрѣшноя Ісаія Тахадняк[а] в лето 700 и даде ся [до] святаа монастира [в] Іасѣх, идеже єсть храм успенія богородице мѣсяця генвар 25 дне».[54] Також були виділені тексти, у яких частинах, в якій містилося саме закляття або попередження, було вишкрябане або взагалі видерта ціла сторінка. На полях старих рукописів часто вміщували записи, які були у вигляді латинських епіграм чи двостихи, які були аналогічні за своїм значенням.

У своїх працях Іван Франко висвітлював різні аспекти видання літератури як для молодшого віку, так і для студентів вищих навчальних закладів. З проаналізованого матеріалу можемо засвідчити, що книгодрукування не зупинялося і постійно поповнювало бібліотеки та монастирі новими виданнями. Але у кожного примірника були свої недоліки, які, задля покращення та вдосконалення видавництва, Іван Франко підкреслював та надавав рекомендації щодо того, як правильно змінити ту чи іншу книжку або часопис. Важливим аспектом книгодрукування була також його роль у поширенні освіти серед простого населення, який Іван Франко неодноразово підкреслював. Завдяки тому, що матеріали стали доступними не лише для вищих чинів, багато людей отримали змогу навчатися та вдосконалювати свої знання, тим самим розширюючи свій світогляд та формуючи в собі громадянина своєї держави.

[54] Франко І. Записки против книгокрадів у старих книгах та рукописах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 256.

У XIX столітті в Україні відбувалися значні суспільно-політичні, культурні та економічні зміни, які дуже сильно впливали на систему освіти того часу загалом. Україна переживала різні перетворення, зокрема це була і влада іноземних представників. Все це супроводжувалося змінами в освіті, її структурі та доступності. У своїх подальших працях Іван Франко найбільше уваги приділяв розвитку закладів освіти саме в Галичині, проте ситуація на інших територіях також була проаналізована. Освіта на Галичині завжди була під впливом інших країн та зазнавала постійного утиску. За часів правління Австро-Угорської імперії Галичина була однією з найвідсталіших провінцій держави, оскільки на неї практично не виділяли грошей для розвитку. Цей занепад не оминув і освіту. Для потреб галицьких закладів освіти виділялось мінімум коштів, що були просто мізерною сумою для такої території. Згодом владу перебрала на себе Польща, яка навмисне намагалась полонізувати українське населення. У статті «Поляки і русини» наведено приклад того, як ополячувалося українське населення. «Змодифікована шляхетська рецепта ось яка: поступати обережно, давати народові просвіту про око, самостійність про око, державний лад про око, добробут про око, та скрізь дбати про те, аби народ сими про око благодатями не попсував собі жолудка.»[55] Тобто польська влада не прямо, а опосередковано та без різких змін вносила свої правки у життя українського народу: до шкіл приводили польських вчителів, які не вміли говорити українською мовою, підручники видавали «навіяні польським патріотичним духом», історії та мові Польщі придавали більше уваги, аніж українській. І це відбувалось навіть попри те, що людей завжди запевняли в тому, що поляки дуже цінують самостійність руського народу і дуже люблять русинів.

Головним недоліком, на думку Івана Франка, у так званій народовій школі було непристосування предметів до реального життя. Тобто ті знання, які дитина здобуде у школі, повинні допомагати в подальшому учневі. Але

[55] Франко І. Поляки і русини // Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 46. – Кн. 2. –. Київ: Наукова думка, 1986. – С. 323.

зазвичай стається так, що «потому дитина не має до чого приткнути те, що винесла зо школи, і розгублює все по дорозі.»[56]

У XIX ст. вплив польської мови на освіту в Україні був надзвичайно високим. Велика кількість шкіл та гімназій виділяла незначну кількість годин для вивчення української мови та літератури; викладачі та вчителі, яким поручали викладати цей предмет, зазвичай були помічниками з освітою філолога чи історика, хоча з викладанням польської мови такого не відбувалося. Проте найвідчутніший вплив польської влади був останній третині XIX століття. У 1848 році у Відні було видано закон, який проголошував народну школу як національну, тобто навчання відбувалося виключно рідною мовою. І справді, після цього громадяни активно взялися за організацію та розвиток українських шкіл і це було досить помітно: «1850р., за даними часопису «Вѣстникъ» налічувалося 1500 народних шкіл з українською мовою»[57]. Але ця «весна народів» не протривала довго: згодом Головна руська рада зупинила свою діяльність і освіта почала зазнавати впливів як зі сторони поляків, так і зі сторони церкви. Підручники піддавали ревізіям, аби усунути те, що не відповідало католицькій вірі; при школах було розміщено радників, котрі особливо прискіпливо звертали увагу на «релігійно-моральне виховання школи»[58]. Зі своєї сторони поляки активно намагалися знищити українське шкільництво. І одним із головних плюсів для польської влади була внутрішня суперечка української інтелігенції, тобто боротьба москвофілів і народовців. Почали видавати закони, які змінювали систему освіти у школах: мова, якою б проводилось навчання, мала бути тією, хто утримував школу; ще один закон передбачав, що шкільництвом в Галичині з 1867 року мала опікуватися Крайова шкільна рада, яка «складена в своїй більшості з поляків»[59] і яка «почала

---

[56] Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинськім) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. К. : Наук. думка, 1986. С. 115.
[57] Сірополко С. Історія освіти в Україні : [монографія] / С. Сірополко; Укр. Вільний Ун-т (м. Мюнхен, Німеччина), Друзі т-ва ім. Г. Ващенка. – Київ: Наук. думка, 2001. – 911, [1] с. : табл. – С. 527.
[58] Там само. – С. 528.
[59] Там само. – С. 529.

плановий похід на знищення української народової школи та на утримання розвитку української середньої школи»[60].

Тому в Івана Франка виникало гостре питання, яке стосувалося знань з української мови не лише у вчителів, а й у студентів: «Чи ж диво, що під таким проводом молодіж руська не то що не робить ніяких поступів в тій науці, котра для неї повинна бути найближчою, але противно, не раз навіть набирає до неї відрази?»[61] У своїй праці «Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах» вчений розгорнуто дає відповідь на це запитання.

Головною проблемою у системі освіти тих часів була недосвідченість вчителів та брак знань з української мови й літератури. Переважно більша кількість викладачів ознайомлювалась з предметом викладання лише перед самим уроком з тих самих читанок, що їх використовувала молодь. Іван Якович навіть зазначив, що іноді найкращі учні в класі значно краще знали матеріал, аніж сам вчитель. Та це не дивно, адже кількість літератури, яка могла бути використана для підготовки до уроку, була дуже скупою. В шкільних бібліотеках у провінціях було дуже мало підручників чи праць, за якими вчителі могли б підготувати цікавий матеріал, який сподобався б учням і навчив би їх чогось нового, а не щоб «ученики з ... лекцій ... виходили таки зовсім впорожні»[62]. Книговидання в той період не припинялося, але вчителі не зважали на ці видання і пропускали усі часописи чи окремі праці.

Сам урок проходив досить нудно та сухо: усе зводилось до того, що учень зачитував матеріал, опісля переказував його своїми словами або розповідав біографію якогось діяча. Деякі вчителі вдавалися ще до аналізів творів чи заучування вірша напам'ять.

У своїх працях Іван Франко з недовірою та критикою ставився до тих методів навчання та виховання, які, на його думку, були давно застаріли та

[60] Там само. – С. 530.
[61] Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах // Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – Т. 26. – С. 322.
[62] Там само. – С. 323.

неефективними. Хороше навчання повинно було бути спрямоване насамперед на дитину як індивідуальність, вчителі мають з повагою ставитись до учня та прислуховуватись до його думок. Проте реальність була не такою: знання не були якісними, матеріал не був систематизованим, а в результаті усе навчання дітей полягало у тому, що учні могли лише відтворювати той матеріал, який їм подавали, і зовсім не мали бажання до саморозвитку. Такі методи Іван Франко називав млинком, «в котрий кладуть здорових дітей, а виймають покалічених». Початкові школи навмисно контролювались владою, оскільки вона боялась, щоб діти, котрі мали б вийти зі школи всебічно розвинутими, ініціативними та творчими особистостями, не змогли в майбутньому руйнувати плани верхівки правління.

На думку Івана Франка, ці школи та вищі заклади потребують більшої уваги та змін, ніж їм приділяла влада, оскільки саме вони готують ту інтелігенцію, яка згодом може стати рушійною силою змін у суспільстві. Своє невдоволення та прагнення до зміни системи навчання Іван Якович подав у «Вступі» статті «Середні школи в Галичині у 1875–1883 рр.»: «велика, послідня пора у нас принятися серйозно за пізнання і критику наших середніх і вищих шкіл і спільною працею всіх милуючих свобідну і широку освіту прокладати дорогу до направи і зміни теперішньої їх системи, давно вже незгідної з духом і потребами нашого часу.»[63] Тобто необхідно було не лише змінити вчителів та викладачів, які не могли забезпечувати належного навчання, а й змінити усю систему навчання, яка відповідала б тим потребам, які потребувало тодішнє суспільство, і «щоб наші середні наукові заклади не були позорищем цілого образованого світу, не служили взірцями для реакційних замахів заграничних обскурантів, котрі після них беруться в своїм краю затемнювати голови і обезсиляти будячуся мисль у свого підростаючого покоління».[64]

---

[63] Франко І. Середні школи в Галичині у 1875–1883 рр. / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. Т. 46, ч. 1. / Іван Франко. К. : Наук. думка, 1985. С. 419.
[64] Там само. – С. 420.

Народна школа в Галичині під час Польської влади зазнавала дуже жорсткого впливу та постійно недооцінювалася, адже там переважно навчались діти робітників чи простих селян. А як вважала тодішня інтелігенція, таким верствам населення зовсім необов'язково здобувати повну освіту, адже вона відкриє очі «мужику» і тоді він не буде покірним слугою, який сліпо вірить владі та працює цілодобово на неї. У своїй праці «К истории просвещения в Галиции» Іван Франко репрезентує тодішній вплив інтелігенції на систему освіти для простого народу.

Дуже часто відбувалися обшуки читалень, бібліотек чи домівок простих християн, які викликали недовіру в влади. Представники влади конфіскували будь-які книги, які були у вільному доступі для народу, чи брошури, адже, як зазначав Іван Франко, ті книги були написані українською мовою, а чиновники просто не вміли читати українською і не мали поняття у такій літературі; навіть арештовували чоловіків або возили їх для підписів протоколів в місто. Таке вороже відношення до освіти для українців у поляків було через їхні принципи на території своєї держави, оскільки там «мужик» був простим робочим, або як вказано у статті «рабочий скот».

Іван Франко як підтвердження такого переконання, що освіта не для селян, наводить документ [Memoryał w sprawie stosunków podanczych, przeznaczonych dla seymu stanowego w r. 1842 odbytego, przedłożony przez Kazimierza Krasickiego d[nia] Kwietnia 1841. Рукопись Оссолинских 2843.], у якому граф Казимир Красицький пише про негативний вплив науки на дітей, а натомість пропонує створювати релігійні школи, у яких учнів будуть навчати «понятие религии, морали, обязанностей всякого человека с точки зрения общества, повинностей, какие налагает на него его сословие, любовь к труду и порядочности».[65]

[65] Франко І. К истории просвещения в Галиции / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 181.

Про ситуацію на Правобережжі, яке тоді було під впливом росії, йдеться у двох випусках газети «Киевлянин», яку Іван Франко взяв за основу для праці «Народні школи на правобережній Україні». Зокрема, проаналізовано стан шкіл в Київській, Волинській і Подільській губерніях. Кількість шкіл була досить малою для такої кількості учнів, а це 788 закладів (в порівняння з Галичиною, де ця кількість становила понад 3000): в «Київській губ[ернії] шкіл є 206, в Подільській 279, а в Волинській 303». Існували також таємні польські школи, які уряд дуже недолюблював і усіляко намагався прибрати, адже вони «перепиняють його змагання до обмоскалення краю». Проте у газеті була вказана і позитивна сторона роботи таких шкіл. Вони надавали дітям, котрі живуть далеко від закладів освіти, гуртожиток, але з певною особливістю. Одні учні отримували житло та кухарку, яка готувала їм з їхніх же продуктів, а інші діти були на повному забезпечені держави. Тобто, ті діти, батьки котрих були вищих чинів чи могли владнати певні питання, мали певні привілеї під час свого навчання.

Іван Франко критично ставився до зміни мови викладання в українських школах і відстоював самостійність та право на існування української мови. На його думку, зміна мови у навчанні, роботі чи повсякденному житті не є просто переходом, а прямо залежить від внутрішнього світу та переконань людини. У своїй праці «Двоязичність і дволичність» такий перехід з однієї мови на іншу Франко називає внутрішнім роздвоєнням і стверджує, що це є «трагедією нашого галицького москвофільства». Адже велика кількість світлих розумів, які народились, виросли та здобули знання в Україні, досить швидко перебрались до сусідньої імперії в пошуках «щастя»: «Люди, що могли б були зробитися пожиточними діячами на рідній ниві, люди талановиті і працьовиті, перейнявшися нещасною манією міняти свою рідну мову на чужу, раптом робилися мов духово в часті спаралізовані, тратили живе чуття до живих потреб рідного народу і вимогів сучасності, забивалися в мертву і навіть науково безплідну старовину, як Петрушевич, марнували свій талант,

як Микола Устиянович та Гушалевич, або кидали рідний край і йшли туди, де їх внутрішнє роздвоєння хоч почасти могло бути коли не усунене, то заглушене»[66].

Якщо підсумовувати ситуацію щодо розвитку освіти та її доступності для громадян, можна зазначити, що освіта не занепала внаслідок постійних утисків, але була у дуже плачевному стані. Першою і найбільшою проблемою була відсутність кваліфікованих вчителів та мала кількість шкіл на усіх територіях, оскільки там сюди було втручання чиєїсь влади та намагання змінити усе на свій лад. Ті вчителі, які все-таки працювали у школах, зовсім не дбали про свої предмети та ігнорували використання додаткової літератури чи зміни методів навчання. Ще одна вада тодішнього навчання була пов'язана зі станом громадянина, адже, як можна простежити, простим робітникам знову перегороджували шлях до здобуття знань, бо, за переконанням влади, вони мали виконувати свій робочий обов'язок, а дітей ростити як майбутніх робітників із релігійним вихованням. На окремих територіях також відбувались конфіскації книг чи брошур, які люди могли використовувати як і для самостійного навчання, так і для розвитку своїх дітей. Усе це свідчить про те, що чиновники попросту боялися того, що їхні громадяни будуть освіченими й кваліфікованими, бо у такому випадку вони легко могли протистояти владі та чинити спротив, а це було б перепоною у втіленні планів можновладців.

Користуючись матеріалом, який залишив для майбутніх поколінь Іван Франко, своїми спостереженнями та висновками, спробувала підсумувати стан освіти (включно із книгодрукуванням) у певних періодах, які аналізував Іван Якович у своїх працях.

Оскільки для Франка всебічно розвинута людина, що любила працювати, була ідеалом, вчений всіляко боровся за створення та розвиток шкіл, надання

[66] Франко І. Двоязичність і дволичність / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 603.

відповідної освіти європейського рівня усім, хто того бажав. Головною метою хорошої освіти, на думку Івана Яковича, була організація «правильного розумового, морального виховання, провідним завданням виховання якого є формування свідомого українця, з притаманними йому патріотизмом, високою моральністю, вихованістю, господарністю, освіченістю, професіоналізмом, фізичною й естетичною досконалістю, витривалістю, підприємливістю й ініціативою»[67]. Важливим фактором була також і мова навчання, методи та вчителі, які повинні були « завоювати довіру дітей, уникати шаблону й одноманітності в навчанні, розвивати в них самостійність думки і дії, прищеплювати кращі моральні якості, виховувати любов до праці та людей праці». [68]

Тому Іван Франко багато уваги приділяв історії освіти на теренах України, її розвитку, змінам, які відбувалися під впливами інших держав. У педагогічній спадщині залишилось чимало праць, які репрезентують той чи інший період та детально показують рівень освіти.

У часи Київської Русі книгодрукування та заснування шкіл лише починало свій шлях, але, на мою думку, це був достатньо хороший початок формування історії освіти на теренах України. Тодішніми головними закладами освіти були монастирі і саме вони випускали найсвітліші розуми того часу, які могли передавати свої знання іншим людям. Але освіта того часу переважно була релігійного спрямування і книги, які були у бібліотеках та монастирях, були церковними, богослужебними.

Цю справу продовжили через декілька століть братські школи, які піднесли на новий рівень видання книг та видозмінили статус своїх шкіл та доступність до навчання. При кожному з братств була заснована школа та друкарня, які всіляко намагались розповсюджувати літературу серед народу та

---

[67] Історико-педагогічний альманах. Випуск 5. Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення : збірн. наук. праць / за ред. проф. О.Є. Антонової, доц. В.В. Павленко. - Житомир : ФО-П Левковець Н.М., 2016. - 383 с. – С. 8.
[68] Там само. – С. 9.

надавати право на освіту кожному, хто цього бажав. Також головною ознакою того періоду була створення не лише шкіл, а й гімназій, академій та університетів, що урізноманітнювало систему освіти.

В період XIX ст. розвиток освіти значно знизився через постійні втручання іноземної влади, яка намагалася видозмінити навчання у такий спосіб, щоб це було їй вигідно. Саме тому доступ до навчання був лише у дітей вищого статусу, тобто це були діти чиновників чи вельмож; освіта проводилась переважно тією мовою, яка панувала на території, книговидання вже не було таким активним, в результаті чого підручники були застаріли та багато інших недоліків, які зупинили розвиток української освіти.

Розділ 3

Українська педагогіка як органічна частина європейської

Як відомо, освіта є тісно пов'язаною з літературою та книговидання, адже саме книга є матеріалом для вивчення та пізнання чогось нового. Іван Франко вважає, що «література — се збір усіх духовних виплодів чи то якогось одного народу (національна література), чи то більшої групи народів або усього людства (всесвітня література), зложених у людській мові»[69]. Але література не завжди була сестрою науки, адже цивілізація є старшою від самої літератури на декілька століть або навіть тисячоліть. Так, Франко згадує, що перша ідея знакового письма зародилася над нижнім Євфратом і Тигром, а вже звідти поширилась по-всьому світу.

Безсумнівним є той факт, що література кожної країни - це органічна суміш народної історії, думки з елементами перейнятої, чужої. Саме тому освіта, в тому числі і педагогіка, з літератури завжди вбирала в себе частинку чогось нового та не схожого на місцеві принципи й переконання. Але впродовж багатьох років відбувалися певні зміни як літератури, так і в освіті. Ці зміни відбувалися під впливом певних течій чи періодів, які впливали на розвиток та формування педагогіки.

Першим періодом, які вплинув на видання книг та зміни в освіті, була античність, а саме александрійська школа. Вона доклала не мало зусиль до створення певних ідей та напрямків, які багато десятиліть мали панувати у світі і приносити зміни у писемність, а відповідно і освіту. Каллімах був одним «із батьків і головних репрезентантів» александрійської школи. Після себе він залишив першу спробу літературної історичної бібліографії, котра належала Александрійській бібліотеці. До сьогодні не дійшло жодного фрагменту праці, проте із спогадів зрозуміло, що вона була своєрідною великою енциклопедією про роди літератури, їх представників, творів і періоду написання. Проте ці

[69] Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 7.

зміни тривали недовго, адже стародавній світ зазнавав розпаду, культурне середовище починало розроблятись на дрібні шматки. Вчені пізніших часів коли мали певні труднощі щодо написання текстів чи навчання інших, адже роздробленість впливала на середовище і його розвиток.

Із приходом Середньовіччя ситуація в Західній Європі не зазнала великих змін. Головним досягненням було ту, що створено підручники для вивчення латинської мови на основі праць Вергілія, Горація та Цицерона. Ці підручники використовувались переважно для навчання при монастирських школах. Доба гуманізму дуже вплинула на відновлення інтересу до старовинних книг та публікування цих видань. Вони видавалися як і в оригіналах, так і в перекладах з критикою тогочасних діячів. Проте повної картини стародавньої літератури не було. Повними каталогами усіх пам'яток греко-римського періоду були дві енциклопедії Фабріція «Bibliotheca graeca» та «Bibliotgeca latina».

З XVIII століття на території Німеччини та Франції з'явилася мода на праці, у яких було поєднано біографічні та бібліографічні відомості про різних авторів, їхні твори, біографії та визначні події в житті. Перші такі праці були сухими та не завжди відповідали певним критеріям, проте Іван Франко нарікає їх як «найліпший покажчик того невисокого стану, на якім тоді стояла ся наука». Тобто можна зробити висновки, що завдяки таким книжкам наука та освіта почали змінюватись та розширювати межі знань, котрим можна було засвоїти, адже у таких збірках зазвичай подавалася інформація від найдавніших, писемно зафіксованих авторів до сучасників.

Іван Франко завжди стверджував, що освіта у кожного громадянина повинна бути на європейському рівні, оскільки саме так людина зможе пізнати усі науки відповідно до своїх потреб. Саме тому Франко цікавився не лише українською освітою та педагогікою, але й світовою, «знав та розвивав передові

європейські освітні ідеї на українському національному ґрунті»[70]. У своїх працях вчений зосереджував увагу на розвитку освіти, зміні характеру освіти в залежності від різних факторів та умов, в яких існувала педагогіка на певному етапі.

Педагогічні погляди Івана Франка формувались більшою мірою, як вже було сказано вище, у річищі європейських традицій, які потрібно було пристосувати до української освіти та менталітету українців. Найбільшу прихильність вчений виявляв до ідей та переконань швейцарського педагога-практика Йоганна Генріха Песталоцці (12 січня 1746 - 17 лютого 1827), котрий заснував народну школу та обґрунтував методику вивчення рідної мови. Такі свідчення підтримки ідей можна знайти у праці «Переднє слово (до збірки: Хрістіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належиться поводиться з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900)». Там зазначено, що Франко підтримував думку Песталоцці щодо поєднання розумового та фізичного навчання, яке в комплексі зможе загартувати учня та підготувати до майбутнього життя: «Песталоцці своєю системою початкового образовання наглядно показав, що фізична праця не тільки годиться з наукою, але навіть, виробляючи фізичну силу в тілі, причиняєсь і до здоров'я духу, а затим, попри теоретичну науку, конечна до повного і належитого образовання, – думка, котра сталась основою, – жаль, що досі так мало введеною в діло – педагогіки нашого віку». [71] Не виникає ніяких сумнівів, що з педагогічною спадщиною Йоганна Песталоцці Іван Яковий був знайомий давно і ретельно простудіював ці видання, адже сам Іван Франко завжди самовдосконалювався та постійно навчався впродовж свого життя. Але не це закінчувалося лише на самостійному вивчені доробку. Вчений активно дискутував щодо доцільності використання

[70] Микитюк Володимир. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 89.

[71] Франко І. Переднє слово (до збірки: Хрістіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належиться поводиться з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. Наук. думка, 1981. – С. 486.

тих праць у виданнях задля освіти громадян та змін у системі навчання. Докази того можемо знайти у листах Франка з Белеєм та Драгомановим, у яких вони обговорювали наповнення журналу «Світ». У листі до Белея Франко пише, що якусь із праць Песталоцці варто друкувати у наступному виданні журналу; а з Драгомановим навпаки дискутує щодо праць Кониського про Песталоцці. У листі Іван Франко згадує дві статті Кониського: про самого Песталоцці та «Професіональне образування жінок». Але далі пише, що «сеї другої я ще не читав, а перша не зла»[72]. Тобто стає зрозумілим, що вчений був ознайомлений не лише з працями швейцарського педагога, але й з роботами про нього та його творчість.

Але доробок Песталоцці Франко також використовував і у практичних цілях, формуючи рекомендаційні методи навчання українських дітей у школах та вищих закладах. Іван Якович був категоричним противником фізичного виховання чи покарання дітей, адже вважав це жорстокістю та відгомоном минулого і, можливо, спадщиною панування Польщі, адже там далі «різка і батіг уважалася найліпшим способом виховання дітей, і навіть учені люди, письменники та народні світочі величали старі шляхетські порядки, де бук був найвищим законом, і складали вірші на похвалу нагайки (Oda do bizuna), де з любощами згадували, як то було гарно, коли панські діти разом з дітьми слуг брали кару на тілі, тільки що панських сікли «na kobiercu», а простих на голій лавці».[73] І як авторитетного педагога, котрий так само не підтримував таких методів виховання, Іван Франко наводив Песталоцці, який перш за все стверджував, що до дітей потрібно ставитись як до своєї рівні, шанувати їх та розумно виховувати, адже саме ці складові є обов'язковими у процесі навчання та формування особистості кожного учня. Також на початку статті «Переднє слово [до збірки: Хрістіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належиться

[72] Франко І. Лист до М. Драгоманова з початку листопада 1881 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 294.
[73] Франко І. Переднє слово [до збірки: Хрістіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належиться поводиться з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 154.

поводиться з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900]» вчений наводить паремії (які Володимир Микитюк у своїй монографії «Педагогічні концепти Івана Франка» виділив як частину церковної фразеології), у котрих спостерігається заклик до лупцювання своїх же дітей, оскільки ті вирази «нібито вибрані з книг отців церковних, отже нібито писані з вітхнення і волі самого бога»[74]:

1. «Дитину люби як душу, а тряси як грушу»;
2. «Карай свойого сина від молодості, то будеш мати спокій у старості»;
3. «Не попускаючи бий дитя, бо коли б'єш його паличкою, не вмре, але буде живе, здорове. Бо б'ючи його по тілі, ти рятуєш його душу від вічної смерті»;
4. «Коли маєш доньку, держи її під погрозою, то забезпечиш її тіло. Люблячи свого сина, часто завдавай йому рани, щоб пізніше ти радувався ним. Не смійся зі своєю дитиною і не бався з нею, бо як трохи послабиш, то багато потерпиш і пізніше наб'єш оскомину на душу свою»;
5. «Rózga Duch święty dziateczki bić radzi» («Дух святий радить бити діточок різками»)[75].

Уже доторком, але все одно Франко звертався до робіт Песталоцці-педагога у своїй праці «Півстоліття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890», де подавав реформи, які відбулися в Австрійській імперії протягом декількох десятиліть. Найголовнішою реформою у сфері освіти, на думку Франка, в той час стало «сотворения першої світської школи народної після ідей педагогів німецьких Песталоцці»[76].

---

[74] Франко І. Переднє слово [до збірки: Хрістіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належиться поводиться з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 153.
[75] Там само. – С. 154.
[76] Франко І. Півстоліття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 9.

Загалом Іван Франко дуже сильно цікавився творчістю та працями Песталоцці, адже саме з них черпав матеріал для перебудови української системи освіти. Перш за все Франко поділяв та підтримував підхід щодо індивідуальності навчання, тобто правильного підходу до кожного учня. Не варто забувати й про всебічний розвиток не лише моральний, але й фізичний, адже тільки так дитина зможе реалізувати свої таланти та не буде боятися самостійно розв'язувати проблеми, які будуть її спіткати у майбутньому. Ще одним ключовим моментом, який Франко перейняв у Песталоцці, — це навчання рідною мовою та доступність освіти для кожної дитини незалежно від її статусу в суспільстві. У своїх роботах Іван Якович дуже часто порушував питання мови освіти в Україні, адже це було досить боляче питання протягом декількох десятиліть. Відповідно вчителі також не були підготовленими на належному рівні та не могли дати учням хороших та ґрунтовних знань.

Послідовниками ідей Песталоцці, чи так званого «песталоццизму», були ще одні відомі педагоги — Вільгельм фон Гумбольдт (22 червня 1767 - 8 квітня 1835) та Йоганн Фрідріх Гербарт (4 травня 1776 - 14 серпня 1841). Вони дотримувались тих самих засад виховання та навчання, що й Песталоцці та Франко, і вже своєю творчістю створювали освітні засади навчання XIX - XX століть.

Вільгельм Гумбольдт був ще одним діячем, до ідей якого був прихильний Іван Якович. Гумбольдт був представником неогуманізму та вважав, що людина повинна всебічно навчатися, тому своїми змінами у системі навчання намагався реформувати освіту та змінити деякі орієнтації з загальної уваги до класу на учня як окрему індивідуальність. Задля розширення змісту навчання німецький педагог пропонував ввести додаткові предмети у навчальний план — це математика, природознавство, історія; але вважав, що вивчення релігії потрібно навпаки обмежити, ба більше, виключити її зі списку предметів, які потрібно було складати як екзамен. Взявши за ідею розширення предметної бази у школі, Іван Франко у праці «Кілька слів о тім, як упорядкувати і

провадити наші людові видавництва» також пропонує доповнити список предметів і, за можливості, комплексно викладати деякі з них: вчений стверджує, що розклад дисциплін складено «крайнє непедагогічно»[77] і наші школи «замість подавати дитині зразу, поки ще пам'ять у неї свіжа, ціпка і вразливість жива, якнайбільшу масу цікавих даних про природу і людей, з котрих би вона відтак з ростом мислення вміла легко й сама виводити множество внесків»[78]. Щодо вивчення релігії у школі Іван Франко дотримується такої ж самої думки, що й Гумбольдт. Проте ідеї Франка дещо відрізняються і, як на мою думку, не є такими критичними. Вчений схильний до того, що релігії краще вивчати в порівняльно-історичному аспекті, аніж виділяти години на вивчення конкретного віросповідання. (Я теж схильна вважати, що такий принцип вивчення є оптимальним, оскільки вивчення якоїсь конкретної релігії у класі може образити когось з учнів, які належать до іншого віросповідання. А виділення годин на вивчення певної релігії, представники якої присутні у класі, — справа дуже затратна та не завжди ефективна.) «А релігія? Чи вона ж має бути виключена з системи позитивних наук? Ні, подавайте й її, а властиво, щоб ніякому богу кривди не було, подавайте порівнюючу історію всіх релігій і вірувань, подавайте оповідання про їх початок за слідом Тейлора, Спенсера і других!»[79]

Франко чудово розумів, що такий принцип вивчення різних наук, а подекуди в інтеграції одна з одною, чудово впливатиме на розвиток учнів, тому розробляв нову систему навчання в українській школі, яка базувалася б на європейських принципах та досвіді. Як писав Володимир Микитюк у своїй монографії, нова освіта за ідеями Франка мала «підготувати до виконання неуникних суспільних і національно-політичних обов'язків. Навчити як здобувати собі і своїм близьким засоби для проживання, приготувати молоду людину до виконання сімейних і батьківських функцій. Дати орієнтири для

[77] Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 193.
[78] Там само.
[79] Там само. – С. 197.

розуміння себе і свого місця у світі. Врешті, показати незвичайну приємність і неабияку користь із спілкування і пізнання мистецтва у всіх його проявах»[80].

Варто зазначити, що Іван Якович підтримував не лише педагогічні погляди Гумбольдта, але й мовні. В. Гумбольдт стверджував, що кожна мова містить властиві лише їй засоби для опису картини світу, тому кожна мова може порівнюватися із мистецтвом. Ці ідеї щодо визначення мови як творчої діяльності підтримував й Іван Франко. У третьому розділі «Естетичні основи» своєї роботи «Із секретів поетичної творчості» вчений пише, що українська мова «найбагатша на означення вражень зору, менше багата, але все-таки досить багата на означення вражень слуху і дотику, а найбідніша не означення вражень смаку і запаху. Ся мова дає нам тисячі способів на означення далечини, світла в його нюансах, цілої школи кольорів, цілої школи тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл»[81]. Тобто, Франко ще раз доводить, що українська мова надзвичайно багата, а знання її на найвищому рівні дасть кожному не лише енциклопедичні знання, але й естетичне задоволення. Тому вчений так ревно захищав вивчення української мови у школах та вищих закладах освіти.

Чеським педагогом та мислителем, який здійснив прорив у системі освіти та ідеї якого підтримував Іван Франко, був Ян Амос Коменський (28 березня 1592 - 15 листопада 1670). Коменський вперше запропонував систему навчання, згідно з якою учні повинні розуміти та вміти застосовувати те, що їм подається для вивчення; інформацію повинна подаватись від найлегшого до найважчого, бо саме так діти зможуть створювати логічні ланцюжки та послідовності; а саме навчання повинно проходити у вигляді гри, адже так дітям легше сприймати нову для себе інформацію. «Рано треба розкривати в людини здібності для

[80] Микитюк Володимир. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 94.
[81] Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897-1899) / Редактори тому Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз;— К.: Наукова думка, 1981. - 595 с., іл.— С. 78.

споглядання речей, тому що протягом усього життя їй багато доведеться пізнати, зазнати і виконати. Природа всіх істот, які народжуються, така, що вони є гнучкі і найлегше приймають форму, поки вони в ніжному віці; зміцнівши, вони не піддаються формуванню».[82] Проте не лише зміни у системі освіти повинні були покращити становище учнів, але й і від вчителів та їхніх методів навчання також залежало немало. Ян Коменський писав у «Великій дидактиці», що не кожен може бути хорошим вчителем. Справжній педагог повинен бути чесним, працьовитим, бути прикладом для учнів, і лише тоді навчання у школі буде проходити результативно та на радість учневі: «коли учителі будуть привітні і ласкаві, не будуть відштовхувати від себе дітей своїм суворим поводженням, а будуть приваблювати їх своєю прихильністю, манірами і словами; коли учителі рекомендують науки, до яких вони приступають, з погляду їх досконалості, привабливості і легкості; коли більш старанних учнів будуть час від часу хватили; коли, запросивши деяких учнів до себе додому, а також разом усім будуть показувати картинки, на яких намальоване те, що їм у свій час доведеться вивчити, оптичні геометричні інструменти, глобуси та інші подібні речі, які можуть викликати в учнів почуття захоплення; коли будуть через них зносини з батьками; словом, коли вчителі будуть ставитись до учнів з любов'ю, тоді вони легко завоюють їх серця так, що дітям буде приємніше бути в школі, ніж вдома».[83]

Український вчений також вважав, що вчителі у школі мають знайти підхід до учня, стати йому другом та навчити його всього, що йому може знадобитися у дорослому житті. Але обов'язком педагога було не лише навчити дитину, але й прищепити любов до книг та заохотити її самій дізнаватися щось нове, вивчати самостійно матеріал. У своїх творах Іван Якович намагався показати реальну ситуацію у школах, яка була далекою до ідеалу Коменського. Одним із таких текстів є "Грицева шкільна наука", у якій показано не лише

[82] Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори у трьох томах. / Ян Амос Коменський ; під ред. з бібліограф. нарисом і примітками КрасновськогоА. А. – Київ : Радянська школа, 1940. – Т. 1. Велика дидактика – С. 81.
[83] Там само. – С. 125-126.

погане відношення вчителя до учнів, але й постійні насмішки над іншими дітьми у класі, або ж булінг. Як тільки батько привів Гриця до школи, старші хлопчаки одразу ж почали насміхатися з Грицька, кажучи йому постукати у двері, а опісля того «залупкали добрі березові різки по його плечах»[84]. Та на цьому все не закінчилось: як певний ритуал хлопчаки дали з'їсти шматок крейди, який називали єрусалимом. Сам процес навчання проходив без якогось контролю чи дисципліни, оскільки на уроці кожен робив те, що йому закортіло: «один довбав пальцем у носі, другий іззаду раз у раз старався уткнути невеличке стебельце Грицеві у вухо, третій працював довгий час дуже пильно, микаючи зі свого старого кафтана латки, нитки та остроки»[85]. Методи навчання вчителя (як у творі сказано — професора) були доволі жорстокими. Він легко міг крикнути на учня, присоромити перед іншими чи, ще гірше, застосовувати фізичне покарання. Навіть сам Грицько був «жертвою» такого навчання, адже вчитель «покрутив його за вухо, так що Грицеві мимоволі аж сльози стали в очах, і він так перепудився, що довгий час не тальки не міг уважати, але й зовсім о-світі не тямив»[86]. В результаті цього успішність у класі була зовсям поганою і більшість дітей були «туманами вісімнадцятими», котрі мріяли швиденько закінчити те навчання та знову з'явитися «у повнім блиску своєї поваги на пасовищі»[87]. Таким прикладом Іван Франко хотів показати наявну ситуацію в українських школах, де дітей також погано навчали, не було відповідного підходу до учнів та за кожен непослух карали.

Творчі та наукові здобутки мислителів ніколи не втрачають своєї актуальності, адже саме вони допомагають реформувати та вдосконалювати систему освіти будь-якої країни. Вплив педагогічних ідей західних діячів відіграв неабияку роль у формуванні нових принципів та методів навчання в закладах освіти України. Серед таких людей можна також виділити Йоганна

---

[84] Франко І. Малий Мирон та інші оповідання : [для дит. б-к] / Іван Франко. – Київ : Держвидав України, 1924. – С. 45.
[85] Там само. – С. 47-48.
[86] Там само. – С. 48.
[87] Там само. – С. 50.

Фрідріха Гербарта (4 травня 1776 - 14 серпня 1841), німецького філософа та педагога, до поглядів якого звертався Іван Франко.

Головним здобутком, який залишив після себе Гербарт, була ідея виховного навчання та виховування «доброчесних людей, які вміють пристосовуватися до існуючого суспільно-політичного ладу і підкорятися йому»[88]. Також німецький педагог виділив чотири ступені, на яких потрібно формувати свідомість дитини (її ідея схожа до ідеї Коменського, згідно з якою інформацію учням потрібно подавати від найлегшого до важчого):

1) ясність — це процес ознайомлення учнів з предметом;

2) асоціація — це пов'язування учнями уже наявних знань із новими;

3) система — це усвідомлення матеріалу та виділення основних правил;

4) метод — застосування нових знань на практиці.

Ідеї Гербарта щодо виховного та морального виховання людей у школі часто можна побачити у працях Івана Франка, адже український мислитель приділяв багато уваги саме школі та відводив їй головну роль у формуванні особистості, її підготовці до життя та розвитку якостей і талантів. У своїй статті «Наші народні школи і їх потреби» Іван Якович наводить цікаву думку, що «школа, хоть і як важна та свята річ, все-таки є для людей, а не люди для школи»[89] і що заклади повинні бути такими, «яких нам треба, а не такі, яких вам хочеться»[90]. Цими словами вчений ще раз стверджує, що школи повинні підлаштовуватися під учнів, давати їм відповідні знання та всіляко сприяти їхньому розвитку, а не навпаки, коли учні підлаштовуються під закони школи і при будь-якому непослуху отримують покарання (які, до речі, Гербарт підтримував, зокрема і тілесні, вважаючи їх одним зі способів керування

[88] Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч.метод. посібник. Вид. 4-те,. Навч. пос. - К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 47.
[89] Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинськім) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. К. : Наук. думка, 1986. С. 108.
[90] Там само. – С. 109.

дітьми). Далі у праці Франко пише про те, що раніше школи давали кращі знання, які дитина могла використовувати на практиці: «Не від одного ви почуєте таку річ. Е, в наших давніх школах, ще перед радою шкільною, ліпше вчили! З того часу ще у нас полишалися письменні люди. А в нових школах нібито вчать чогось, а потому дитина вийде і за пару літ усе забуде. Не одному могло би то видаватися дивним, але є в тім багато правди»[91]. Головною причиною таких змін були, на думку Івана Яковича, шкільні предмети, які зовсім не пристосовані до повсякденного життя дитини та в результаті не використовуються учнем. «Причина, мені видається, така: в найдавніших школах вчили мало, але принаймні знали, чого вчили: читати, писати, рахувати, співати в церкві, та й годі. Дитина за пару літ навчилася того добре, а що найважніше, опісля не могла вже сього забути, бо принаймі щонеділі й свята йшла до крилосу і на хор, мала перед собою книжку церковну або купувала собі таку книжку й на власність, і так тото маленьке зеренце науки хоч не розвивалося, то й не пропадало і держалося довгі літа. А тепер не так. Тепер в народній однокласовій школі вчать багато всякої всячини: і граматику, і географію, і зоологію, і ботаніку, і астрономію, і історію – речі, о котрих давніше сільські школярі і слихом не слихали. Наші пани в раді шкільній захотіли, щоби школа народна була якимось маленьким університетом, щоби давала дітям усього потрошки. А що ж із того виходить? А виходить те, що сільський хлопчина кілька літ ходить до школи, не раз о голоді, о холоді, душиться в ній і тратить здоров'я, час і силу, слухає викладів про історію, астрономію, географію і т. і., а, вийшовши зі школи, не тільки зараз забуває всю ту премудрість, але за два-три роки забуває зовсім читати»[92].

Ідею морального виховання Йоганн Гербарт виділяв як окремий вид педагогічної діяльності та безпосередній вплив на душу учня. Про Моральне виховання у Франка писала Надія Заячківська, яка видала статтю під назвою «Погляди Івана Франка на моральне виховання (за збіркою «Мій Ізмарагд»)». У

[91] Там само. – С. 114.
[92] Там само. – С. 115.

«Передмові» Іва Франко зазначає, що «Ізмарагдом» колись називали збірник, який мав навчати людей християнської моралі, оскільки складався з «писань отців церкви»[93]. «В поетичній формі я бажав подати сучасному руському читачеві ряд оповідань, притч, рефлексій і інших проявів чуття та фантазії, котрих теми черпані з різних джерел, домашніх і чужих, східних і західних, та котрі, проте, в'язались би в одну органічну цілість не якоюсь одною тенденцією, не одною догмою релігійною чи естетичною, а тільки спільним діапазоном морального чуття і темпераменту, через який пройшли, поки вилилися в ту форму»[94]. Під час написання збірник, Франко вкладав чимало своєї любові в кожен рядок; усім читачам він бажав знайти душевний спокій, стати лагідним та толерантним до інших. Як зазначає Надія Заячківська, Іванові Франкові вдалося створити не просто збірник своїх творів, а «оригінальний поетичний курс практичної християнської моралі. Теми, які він запозичив з різних східних та західних джерел та доповнив власними, мають глибокий моральний зміст, яким І. Франко ділиться зі своїм читачем, вважає їх важливими для виховання молоді»[95].

Продовжуючи тему німецької педагогіки варто зазначити й те, що в доробку українського мислителя є праці, у яких до розгляду взято окремі видання. Однієї із таких робіт є «Der Kunstwart», у якій вчений рецензує німецький часопис, який виходив у Дрездені та вміщував у собі досить велику кількість статей. В одній із частин статті, яка присвячена саме цьому часопису, Франко ділиться своїми думками щодо двох статей, які вміщені у виданні: «Жіноча лектура» та «Німецька методика викладання в жіночих школах». Цікавим є те, що перша з них написана після виходу книги «Улюбленці німецького жіночого світу», яка подавала листи німецьких жінок із

[93] Франко І. Мій Ізмарагд / Іван Франко // Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1976 р. Т.2. – С. 179.
[94] Там само. – С. 179.
[95] Заячківська Н. Погляди Івана Франка на моральне виховання (за збіркою «Мій Ізмарагд») / Н. Заячківська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 976.

відповіддю на запитання «Яких авторів вони найбільше читають і які їм найбільше подобаються?». «Кунстварт» зазначає, що результати опитування були невтішними, оскільки велика кількість жінок були практично незнайомі із тогочасною літературою та не володіли «літературним смаком». Одна з опитаних жінок вказала, «що класичні драми не сприймаються молодшими дівчатами, для яких найвідповіднішими є сучасні «елегантні» салонні штучки і т. п.»[96]. Таке нехтування навчанням та самовдосконаленням редакція часопису пояснює тим, що не було відповідного виховання у школі, особливо викладання німецької літератури; те навчання, яке було, «вбачає тут справжню школу поверховості й пустої риторичності»[97]. Весь процес вивчення матеріалу зводився до банального виконання вправ, «коли учениці завше мусять городити ті самі описи сходу і заходу сонця або міркувати над заяложеними приповідками і «моральними сентенціями»»[98]; література подавалась лише шматками, але і вони відбивали усяке бажання їх читати та аналізувати, хоча й були уривками «найкращих творів найкращих письменників»[99]. В тому самому номері була також опублікована замітка «Відношення науки до мистецтва» (яка, на мою думку, теж має відношення до освіти), яка заперечує гіпотезу, наче наука згубно впливає на мистецтво. Насправді все навпаки — мистецтво з кожним досягненням у науці вдосконалювалося та розвивалося, адже наука «ставить щоразу вищі вимоги, а значить, є для неї найвищим стимулом»[100]. Я також згідна з цією думкою, адже, як вважаю, від науки мистецтво може багато чого почерпнути не лише у матеріальній сфері, урізноманітнивши матеріали, з яких можуть виготовлятися твори мистецтва, але й запозичувати ідеї чи стилі.

Впродовж всього життя український мислитель під впливом багатьох обставин, які траплялись у його житті, часто обмірковував та коригував свої

---

[96] Франко І. «Der Kunstwart» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 46
[97] Там само. – С. 47.
[98] Там само.
[99] Там само.
[100] Там само.

переконання та погляди. Одним із таких поглядів була роль батька та матері у житті дитини та їхній вплив. Іван Франко дотримувався такої думки, що батьки повинні розвивати дитину та не притуплювати, а навпаки вдосконалювати таланти та здібності свого чада. Однією з перших праць вченого, у якій він розмірковував на вище згадану тему, є стаття «Женщина-мати», яка розвиває ідеї німецького лікаря Германа Кленке (16 січень 1813 - 11 жовтня 1881) щодо розмежування ролей чоловіка і жінки, їхніх духовних, біологічних та психофізичних особливостей. «Життя мужчини – то широкий світ, життя женщини – тихий родинний круг. Природа сама освободила мужчину од занимання ся дитиною, – він єсть голова, хранитель родини, громадить добро в дом; женщина, в тіснішім крузі жиючи, удержує, порядкує і заховує потребне на потребну хвилю. Під її оком доростає і дозріває дитина на молодця або дівицю; вона тільки надає мужчині гражданське і моральне достоїнство, лагодить його бурливії і палкії пориви, внушаючи йому більшу огладу обичаїв і точність в повненні обов'язків»[101]. Сама ж стаття Франка вийшла завдяки Наталі Тихолоз, яка опублікувала її у додатках до своєї монографії. З приміток також стає відомо, що стаття не є завершеною, а матеріалом, яким послуговувався Франко, є праця Кленке: «Після д-ра Г. Кленке написав Джеджалик. Стаття не закінчена. Очевидно, при написанні цієї статті І. Франко послуговувався дослідженнями німецького лікаря Германа Кленке (1813 – 1881), автора праць «Вади людського голосу і мови», «Лікування заїкання», «Домашній словник науки про здоров'я», «Ілюстрований словник фальсифікацій»»[102].

Стаття «Женщина-мати» є своєрідною вказівкою, якої мають дотримуватися молоді матері. Але ці вказівки є досить, на мою думку, спірного

[101]Франко І.Я. «Женщина-мати» / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 561.

[102] Іван Франко. «Женщина-мати». URL: https://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1876/Zhenschyna-maty.html (дата звернення: 07. 02 2023)

характеру, адже, якщо слідувати логіці статті, жінка повинна весь час бути з дитиною та присвятити себе побуту: виховувати, навчати, доглядати дітей, підтримувати порядок у житлі та слідкувати за господарством; в той час батько «часто змучений і безсильний», «задача виховувати дітей невідповідна йому. Він працює на дітей, він єсть для них найвищим авторитетом, під час коли мати єсть для них авторитетом любви і приміру. Ніколи не повинна вона зступати з тої висоти, бо діти мають бистре око на слабості і неконсеквенції родичей. Отець одержує синів доперва з матірнього воспитания з початками образования і обучає їх в тім, що належить до мужчини: в упражненіях розум а і розсудка, в позитивнім знанію, в мужестві, одвазі, честі і діятельності, в любві отечества і знаємості світу. Но дочки остають действительно аж до власної самостоятельности під воспитуючим вліянієм матері»[103]. Це досить маскулінний погляд на розподіл обов'язків у сім'ї, про які писав Кленке і якими згодом послуговувався Франко. Проте вже за три роки у листі до Ольги Рошкевич, свого першого кохання, Іван Якович відходить від ідей Германа Кленке і підтримує рівноправність жінок і чоловіків. Письменник кардинально переглянув свої погляди на фемінність і маскулінність (можливо, саме Ольга та її кохання вплинули на такі зміни?), але ще вважає «розум і судження» визначенням виключно чоловічої чесноти. У третьому пункті своїх роздумів, про які Франко писав Рошкевич, йдеться про відносини між чоловіками та жінками. «Вже з досі сказаного легко вирозуміти, що я признаю для женщини право і обов'язок зовсім рівного розвою і становища в суспільстві, як і для мужчин»[104].

В третій частині «Женщини-мати» Іван Франко подає тезу, що не варто вчити дітей читати у дуже ранньому віці, а пізніше, коли дитя опанує читання,

---

[103] Франко І.Я. «Женщина-мати» / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 564.

[104] Франко І. Лист до О. М. Рошкевич. Львів, 20 вересня 1878 р. / Іван Франко // Зібрання творів у 50-и томах. – Т. 48 : Листи (1874-885) / Редактор тому Н. Л. Калениченко. К.: Наукова думка, 1986. - 767 с., іл. – С.116.

не варто давати читати багато і довго. Цікавим є вибір текстів для дітей старшого віку, «коли дитина уже до тої степені дозріла, що може і повинна читати, то не належить кормити її казками і дивесями, ані безчисленними «повістками», наслідуючими зовсім по-дурному дитинячий спосіб бесідовання, у котрих звичайно ніт содержания»[105]. Найвідповідніші тексти для читання, на думку Франка, це розповіді про подорожі, історію, науку або моральність. Серед української літератури, яка була «хоть як убога», вчений виділяє повісті Устияновича, Основ'яненка; «Гамалія», «Наймичка» і «Максимова криниця» Шевченка. З європейської літератури найкраще підходили твори Даніеля Дефо, Гаррієт Бічер-Стоу, Джеймса-Фенімора Купера.

З великою повагою, особливою радістю та теплотою Іван Франко згадував своїх вчителів, які завдяки своїй майстерності спонукали дітей не лише отримувати знання в школі, але й самостійно дізнаватися щось нове, вчитися висловлювати свої думки та розвиватися. Без уваги не залишився і польський педагог Емерик Турчинський, який змінив Гюкеля і був «улюбленець учнів»[106]. Вчений вважав Турчинського не лише хорошим та мудрим вчителем, але й другом, який завжди готовий прийти на допомогу і дати пораду. У своїх спогадах Франко писав, що Турчинський також був одним із небагатьох вчителів, що не лише подавай учням усний матеріал, але й на практиці намагався показати все те, що було вивчено. «Незвичайними розривками в житті дрогобицьких гімназіастів бували екскурсії під проводом деяких вчителів у околиці міста або до трохи віддалених місцевостей. Такі екскурсії і моїх часах і з моєю класою устроювали вчителі природних наук, Емерик Турчинський, що спеціальніше займався ботанікою…».[107] Захват майстерністю та мудрістю своїх

[105]Франко І.Я. «Женщина-мати» / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 570-571.
[106] Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). - Київ: Критика, 2006. – С. 90.
[107] Франко І. Спомини із моїх гімназіальних часів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 52.

вчителів Іван Якович висловив у статті, яку присвятив пам'яті педагогів Дрогобицької гімназії: «Всі ті люди, поминувши їх позашкільні погляди та діла, були дійсними приятелями молодіжі, уміли єднати собі її прихильність і довірливість, поступали в школі оглядно, тактовно і по найбільшій часті безсторонньо, заохочували оскілько мож до самостійного мислення, до застанови на предметом, до котрого вміли збудити цікавість»[108]. Саме завдяки таким учителям, підходу до навчання та небанальним методам вивчення матеріалу гімназія завжди була в центрі уваги молоді, туди хотіла вступити велика кількість дітей. «Дрогобицька гімназія принаджувала до себе молодіж з инших гімназій, — що між молодіжжю розвивалося життя товариське, будилося щире заняття наукою і навіть сучасними питаннями, більше політичної натури»[109].

Проте не завжди у Дрогобицькій гімназії усе було так чудово. У своїх спогадах, а точніше у «фактичному некролозі»[110], Іван Якович описує період, коли розпочинався процес полонізації та викладачі, які були поляками та працювали в гімназії, вже «напрацьовували свою педагогічну термінологію, підручники і методику викладання загалом»[111]. Після того, як було впроваджено польську мову як мову викладання, асиміляції народу набула «майже офіційного статусу»[112]. «Це, – писав Франко у своїх спогадах, – був переломний момент, важкий для слабких, але благодатний для сильних,

---

[108] Франко І. Допис про Дрогобицьку гімназію / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичжжюні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 11.

[109] Франко І. Допис про Дрогобицьку гімназію / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 11.

[110] Микитюк Володимир. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 114.

[111] Там само. – С. 115.

[112] Грицак Ярослав. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). - Київ: Критика, 2006. - 632 с. – С. 90.

відкриваючи їм поле для власної, оригінальної праці, не керованої надміру реґуляціями»[113]. Кількість вчителів була малою, оскільки бажаючи йти працювати було небагато через неналежну заробітну плату, яку місто просто не могло забезпечити. Тому вчителів часто замінювали молодші вчителі (супленти), у яких не було повної освіти. «У спогадах Франко писав, що більшість гімназіяльних учителів збували час у кав'ярні, занедбуючи свої обов'язки і часто приходячи до класу п'яні»[114]. Сильний тиск польської політики змусив учнів та вчителів-українців проявляти спротив такій асиміляції, яка всіляко намагалась принижувати українське своїми діями: «що виявлялась зокрема у знущанні над мовою і звичаями українців, висміюванні творчості і постаті Шевченка як «хлопа», наголошуванні на начебто «вищості», аристократизмі польської культури і мови»[115].

Досить тісні контакти протягом життя Іван Франко підтримував із польським філологом та істориком культури Олександром Брікнером (29 січня 1856 - 24 травня 1939), який, як пише вчений, був «львов'янин родом, чоловік незвичайно здібний і очитаний, знаменитий спеціаліст у лінгвістиці, а при тім суто наділений буйною фантазією і незвичайно живим темпераментом»[116]. Про доробок Брікнера Іван Якович пише у двох свої працях: «[Рец.] A. Brückner. Cywilizacja i język» та ««Archiv für slavische Philologie» і нова зміна в його редакції».

Навіть не зважаючи на хороші взаємовідносини, український вчений у своїй статті «Brückner. Cywilizacja i język. Wydanie poprawione i powiększone» прискіпливо та критично коментує деякі моменти із праці

[113] Там само. – С. 90.
[114] Там само.
[115] Микитюк Володимир. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – С. 115.
[116]Франко І. «Archiv für slavische Philologie» і нова зміна в його редакції / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 785.

польського філолога, оскільки, як завершує Франко, там, де Брікнер пише про польську мову чи культуру, він «дуже добре пильнується, щоб не впасти в таке доктринерство; супроти інших народностей – се нічого, можна. А не слід би.»[117] До такого висновку Іван Якович прийшов після аналізу «Cywilizacja i język», у якій Брікнер усіма засобами вивищував польську мову та культуру. Попри те, що польський вчений був одним із найкращих у своїй сфері, володів ґрунтовними знаннями та завжди подавав важливу та цікаву інформацію, він допускається кількох неточностей, а місцями й «ризиковних тверджень»[118]. І перше, на що звертає увагу Франко, — це «самостійний» шлях, яким розвивається польська мова. За ідеями Брікнера, у кожній слов'янській мові «czwarty lub piąty wyraz wzięty tam z polskiego; a w dawnym języku piśmiennym, znanym z akt urzędowych, z literatury polemicznej, z “wirszów” zjawisko to występowało jeszcze jaskrawiej»[119]. Звісно, Франко не заперечує, що в українській мові відбувалися запозичення із польської, але такого категорично не можна говорити про твори ранніх письменників, таких як Вишенський, Рогатинець, Галятовський чи Самовидець; тим більше про польські слова не варто згадувати, мовлячи про думи, написані в ті часи. У XVIII столітті польський вплив починає слабшати, відповідно він починає зникати у творах літературних, які писалися у ті часи. Хоча у складі почаївського Богогласника є певна кількість польських пісень, які перекладені українською мовою. Щодо впливу на польську мову, то Брікнер одноголосно стверджує, що вона не зазнавала ніяких змін під впливом інших мов, зокрема й української, бо «nigdy nie zapożycza się słów od szczepu stojącego niżej co do kultury i siły»[120]. Із сучасного погляду, на мою думку, ця цитата звучить досить різко та із певним

[117]Франко І. А. Brückner. Cywilizacja i język. Wydanie poprawione i powiększone. – Варшава, 1901. Стор. 154; Aleksander Brückner. Z dziejów języka polskiego. Studja i szkice. – Львів, 1903. Стор. 136. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 415.

[118] Там само. – С. 408.
[119] Там само.
[120] Там само. – С. 409.

негативним характером, який ображає почуття іншого, а саме українського, народу. Але такого меншовартісного опису зазнав не лише наш народ, а й російський та чеський, в той час, як інші взагалі були «zbyt jeszcze drobne, nikłe, świeże»[121].

Ще одна похибка, якої припускається польський філолог, була пов'язана із цитуванням використаних джерел, або ж «певна ноншалянсія» (тобто неуважність до чогось), як про це пише Франко. Сама проблема полягала в тому, що іноді читачу важко було зрозуміти думки вченого, а джерела, у якому можна було б роз'яснити це питання, не було вказано. Не вказані джерела могли навіть і нашкодити самому автору, оскільки певні цитати в тому формулюванні, в якому були написані, для читачів видавалися абсурдами й тому важко було визначити, чи це був задум автора, чи сталася якась друкарська помилка. Іноді все-таки посилання були оформленні, але це було зроблено у формі питання чи «половинно», «тоді ми вже й зовсім не знаємо, чи автор сам сумнівається, чи лише кпить з нашої невідомості»[122].

Як би Іван Франко не критикував тези Брікнера про польську мову, її вплив та деякі факти з історії, але стиль написання праці був на доволі високому рівні. Професор дбав про те, щоб матеріали легко читалися, а тому подавав усе просто та з гумором, де це було потрібно. Завдяки своїм знанням та величезній кількості фактів, він вміло підбирав та групував їх таким чином, що це виглядало як єдиний ланцюжок, який не має жодних прогалин.

Журнал «Archiv für slavische Philologie» колись був одним із найкращих філологічних видань, яке публікувало різноманітні наукові здобутки у слов'янській філології. Його заснував та протягом 30 років успішно розвивав хорватський професор Ягич, який «належить до найвизначніших філологів XIX віку і визначається як у своїх оригінальних працях, так і в видавничих та в критиках незвичайною тверезістю думки, раціональністю поглядів і прецизією

[121] Там само. – С. 411.
[122] Там само. – С. 412.

в їх стилізації»[123]. В одній зі своїх праць під назвою ««Archiv für slavische Philologie» і нова зміна в його редакції» Іван Франко розглядає наповнення журналу, авторів праць та приділяє увагу своєму другові — професору Брікнеру. Через якийсь час після заснування журналу, Брікнера поставили головним редактором. Одразу після зміни посади у виданні, Брікнер почав подавати багато праць, які були із тими самими хибами, що й праця «Cywilizacja i język»: неточності у поданій інформації, не вказані посилання на джерело та дуже сильна увага польській мові та її статусу. «Особливий скандал», як пише Франко, професор викликав своїми висловленнями про Констянтина і Мефодія, яких назвав самозванцями та на підтвердження своєї теорії видав окремий нарис; а згодом розповідав про своє відкриття у всіх часописах, зневажав та критикував усіх, «хто мав відвагу запротестувати проти такої профанації пам'яті слов'янських учителів»[124]. Ще одне непорозуміння виникло, коли професор виступив із тезою про те, що походження польської пісня «Bogurodzica» є пов'язане із королевою Кінгою. Подальші праці Брікнера також зазнавали певної критики щодо своїх фактів та джерел. Дискусія із польським філологом Генріхом Улашиним щодо незнання Брікнером церковнослов'янської мови закінчилася тим, що Улашин «вивів справу перед суд, а надто видав у сій справі окрему брошуру, в якій вияснює свої відносини до проф. Брікнера і проф. Ягича в тій архінемилій справі»[125]. Сам Іван Франко у цій справі підтримував Улашина, але вказував на те, що він не визначив основи того, чому саме Брікнер допускав помилки у своїх працях, а саме «ігнорування церковнослов'янської мови».

Опісля усіх перипетій відбулися цікаві зміни у видавництві: після 1909 року на журналах було змінено прізвища працівників — Брікнера і Лескіна

---

[123] Франко І. «Archiv für slavische Philologie» і нова зміна в його редакції / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 783.
[124] Там само. – С. 785.
[125] Там само. – С. 798.

прибрали зі списку через справу з Генріхом Улашиним. На думку Франка, ці зміни позитивно повпливали на редакцію, бо до того часу видання мало такий вигляд, ніби було «в значній мірі присвяченого радше рекламуванню, як оцінюванню польської науки»[126].

З проаналізованого вище матеріалу можна зробити висновок, що Іван Франко, український письменник, публіцист та громадський діяч, був також і видатним педагогом, який неодноразово звертав увагу на праці світових педагогів, їхні ідеї, практики та покликався на думки цих педагогів у своїх роботах. Франко відзначав важливість впровадження педагогічних концепцій і методів в українську освітню систему, а також активно вивчав досвід видатних педагогів світового рівня.

Особливу увагу український мислитель проявляв до педагогічних ідей Йоганна Песталоцці, Вільгельма Гумбольдта, Йоганна Гербарта, Яна Коменського, а також лікаря Германа Кленке, свого вчителя Емерика Турчинського, філолога Олександра Брікнера. Ідеї цих педагогів вплинули на формування поглядів Франка щодо ролі освіти та її впливу на формування особистості та суспільства. Він бачив в освіті потужний інструмент для піднесення національного духу та культурного розвитку українського народу. Завдяки досвіду закордонних колег, Іван Якович намагався впроваджувати зміни у систему навчання та виховання дітей, прагнув створити творче навчальне середовище для учнів, яке буде стимулювати до самостійного навчання. Його сприйняття світових педагогічних течій та власний педагогічний досвід дали змогу сформулювати власний погляд на роль освіти в суспільстві й надали істотний вплив на розвиток української освіти відповідно до вимог часу.

[126] Там само. – С. 798.

Висновки

Після понад сорокарічної плідної праці Іван Франко залишив чималий творчий доробок. Його праці порушували різноманітні запитання, котрі іноді навмисно не виголошували перед суспільством. Іван Якович був не лише поетом та прозаїком, але й педагогом та мислителем. Як історик педагогіки, наш вчений робив чималі внески в навчальний досвід українського народу. У своїх працях Франко детально описав педагогічні досягнення від часів Київської Русі до XIX століття; не оминув вчений і педагогів світових, адже саме від них черпав ідеї та методи, які намагався втілювати в українській освіті.

Педагогічні погляди Франка завжди вирізнялися своєю практичністю та раціональністю, оскільки головним критерієм якісної освіти для Івана Франка була пристосованість до життя. Вчений завжди писав про те, що освіта повинна бути доступною для кожного, незалежно від статусу; відповідно до збільшення кількості учнів необхідно було збільшити кількість вчителів із відповідною освітою, що на той час було важким питанням. Беручи приклад із закордонних колег, Франко впроваджував нові методи навчання та виховання у закладах освіти, які базувалися на повазі та ідентифікації учня як окремої особистості зі своїми потребами.

Відповідно до мети та завдання маґістерської роботи, було простежено етапи розвитку та становлення української освіти у різні періоди, а також виявлено зв'язок між українською та європейською педагогікою.

Франко присвячував свої роботи не лише стану освіти, але й книгодрукуванню, адже це було одним із ключових факторів поширення освіти. За працями вченого було виявлено, що першими книгами, як використовувалися як підручники, були переписані богослужбові та церковні книги, які зберігалися у монастирях, де і проходило саме навчання. Згодом, після появ братств на території України, почали паралельно з'являтися

друкарні, які почали активно видавати не лише книги, але й часописи та підручники. В одній зі своїх праць Франко пише про Ставропігійське братство, яке було не тільки центром видавництва, а й школою, а згодом і академією, для дітей, батьки яких не могли оплачування навчальний процес в інших закладах. Період XVII-XIX століття був насичений значною кількістю подій, які Іван Якович не міг оминути. Однією з основних проблем, яку вчений виділи у книгодрукуванні того періоду, була невідповідність тексту та віку дітей, для яких був призначений часопис чи журнал. Одним із прикладів був наведений часопис «Наша хата», який видавався під керівництвом Клемертовича. Головною заувагою було те, що матеріал був або заскладним, або ж непотрібним, тобто діти це могли дізнатися і з повсякденного життя.

У підсумку про XIX ст. можна вказати, що в цей період книгодрукування, а відповідно й освіта, постійно зазнавала впливів інших влад, які намагалися перетворити українську систему освіти на потрібну їм маріонетку. В ті часи, про які писав Іван Франко, Україна була поділена між сусідніми країнами. І якщо на заході країни часи хоча й були важкими для освіти, то ті землі, які були під контролем московії, взагалі піддавалися жахливим утискам та знищенням. Тодішня влада намагалася усілякими чинниками запобігти поширенню освіти серед народу. У праці «Народні школи на Правобережній Україні» вчений навів дані, що жахають кожного, адже за інформацією з газети «Киевлянин», в трьох губерніях разом шкіл було в декілька разів менше, аніж в Галичині. Також там намагалися проводити свою діяльність таємні польські школи, але уряд одразу викорінював їх та не дозволяв жодних дій без його відома. В Галичині ситуація була кращою, але теж діяла під чужим впливом. Спершу там провадила свою політику Австро-Угорська імперія, а згодом відбувалося спольщення, хоча і під виглядом простих змін в системі освіти. Варто також згадати те, що в будь-який період, який би не був репрезентований в працях Івана Яковича, Франко стверджував одне — необхідно було формувати свою навчально-виховну систему і лише в тому випадку навчання перейшло б на новий рівень.

З огляду на те, що Іван Якович не мав педагогічної освіти, він чудово розумів основи та тонкощі навчання та виховання дітей. На мою думку, деякі його праці, які були присвячені проблемам навчання, історії педагогіки чи оглядам літератури для школярів, можна вважати такими, які належать до царини історії педагогіки та стоять на одному рівні з працями інших педагогів. Однією з таких робіт є «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.», у якій Іван Франко чітко та інформативно виклав історію зародження педагогіки на території України: перші школи, поява перших книг та друкарень, еволюція та зміни в системі освіти тих часів, діячі, які сприяли поширенню освіти та багато іншої інформації, яка може знадобитися педагогам та історикам.

Ще одна праця, яка репрезентує історію педагогіки, ─ «Із лектури наших предків XI в.». Вона розповідає нам про період Київської Русі та книги, зокрема ««Сборник Святослава» із р. 1076»[127], який, як я вважаю, міг би використовуватися як підручник.

Український вчений видав також чимало статей, які можна зараховувати до педагогічних, адже містять матеріал, який є корисним для теорії педагогіки або ж у педагогічній діяльності. У праці «Кілька слів о тім, як упорядкувати й провадити наші людові видавництва» Франко викладає основні критерії «успішного» книгодрукування: виділив зразки літератури, які варто використовувати як ілюстративний матеріал для дітей, поділив видання на певні категорії, та висловив свої думки щодо поділу різних категорій праць та видань, які мали б друкувати їх.

Статистичні дані, які допомагають окреслювати ареали поширення та рівні розвитку освіти на різних території, теж мали місце у доробку Івана Франка. Використовуючи матеріали газети «Киевлянин», мислитель у праці «Народні

[127] Франко І. Із лектури наших предків XI в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 913.

школи на правобережній Україні» наводив дані, які ілюстрували кількість закладів освіти в 3 губерніях -- Київській, Волинській і Подільській. Мала кількість шкіл, 788 проти понад 3000 лише в Галичині, пояснювалася нищівним впливом московії, уряд якої намагався прибрати всіх, хто не дозволяв йому приводити свої жахливі помисли у життя.

На становлення українського вченого як особистості великий вплив мало спілкування з видатними діячами того періоду. Але Франко не обмежував себе лише українськими науковцями, але й черпав інформацію з зарубіжних джерел. За головну мету Іван Франко завжди ставив пошук нових методів навчання, які будуть по-новому подавати матеріал; реформування усієї освіти, адже головною заувагою було те, що матеріал не є пристосований до життя і дітям в майбутньому важко буде його застосовувати; і вирішальним було правильний підбір учителів, які були кваліфікованими та дійсно відповідали званню «вчитель».

Один із головних аспектів дослідження стосувався того, що Іван Франко активно проводив огляди історії української та європейської педагогіки. Він досліджував педагогічний доробок минулих епох, а також вивчав досягнення сучасних європейських педагогів. Це дало йому можливість поглиблено розуміти освітні процеси та принципи, що лягли в основу педагогічних систем. Серед європейських педагогів, ідеї яких розділяв Іван Франко, можна згадати Яна Коменського, Йоганна Песталоцці, Вільгельма Гумбольдта, Йоганна Гербарта, Германа Кленке, Емерика Турчинського та Олександра Брікнера. Він намагався достукатися до влади та впровадити нові методи навчання, які сформулював завдяки ідеям, які почерпнув у європейських колег.

Дослідження та аналіз праць, спогадів та листувань Івана Франка дозволили зробити висновок, що мислитель цілеспрямовано займався цією справою, вивчав та адаптовував досвід європейської педагогіки до української системи освіти. Сприйняття ідей та думок педагогів, адаптації під українське суспільство та поєднання з культурою стали основним ґрунтом для витворення

власних педагогічних підходів. Також було з'ясовано, що Іван Франко активно розвивав педагогічну теорію, вносячи новаторські ідеї та методи в українську освіту. Він сприяв створенню більш доступних та продуктивних методів навчання, а також прагнув підвищити роль освіти в формуванні особистості та суспільства.

Це дослідження дозволило глибше розкрити педагогічні погляди та діяльність Івана Франка. Його зусилля впроваджувати передовий педагогічний досвід сприяли підвищенню якості освіти в Україні та сприяли розвитку національної свідомості. Також особлива увага вченого була приділена тому, щоб бути активним учасником розв'язання освітніх проблем того часу. Він реагував на злободенні освітні проблеми та сприяв їх вирішенню через свою педагогічну діяльність, публіцистику та громадську діяльність.

Отже, на основі дослідження можна зробити висновок, що взаємодія Івана Франка з європейськими педагогами була важливою ланкою у формуванні української педагогічної думки та визначала подальший розвиток освіти в Україні. Також слід відзначити, що Іван Якович активно розвивав педагогічну теорію, пропонуючи власні погляди на процес навчання та виховання. Його ідеї та концепції стали важливим внеском у розвиток української педагогіки та мають актуальне значення й сьогодні.

У цілому, дослідження педагогічної діяльності Івана Франка підкреслило, що він був видатним педагогом, який віддавав перевагу науковому підходу до питань освіти та завжди прагнув покращити її якість в Україні. Дослідження педагогічної діяльності Івана Франка свідчить про його великий внесок в розвиток української та європейської педагогіки. Він залишив незабутній слід у сфері освіти, який і досі залишається актуальним та важливим для подальшого розвитку національної освіти.

Список використаних джерел

1. Андрусяк Т. Правова проблематика на сторінках календарів «Просвіти» (австрійський період) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. − 2010. − Вип. 19. − С. 165─177.
2. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: Підручник. ─ К.: Либідь, 2006. ─ 424 с.
3. Боротьба за реформу середньої школи / І. Франко // Літературно-науковий вістник. ─ 1898. ─ Т. 3, кн. 7 (за липень). ─ С. 1─5.
4. Васянович Г. П. Добро- й анти-добро-дія учителя у творчій спадщині Івана Франка // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – Харків, 2013. – № 1. – С. 31–38;
5. Васянович Г. П. Йоганн-Генріх Песталоцці про морально-правову відповідальність педагога / Григорій Васянович // Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – Житомир, 2003. – Вип. 12. – С. 60–62;
6. Васянович Г. Педагогічні ідеї Івана Франка / Григорій Васянович // Вибрані твори: У 5-и т. – Львів : Сполом, 2005 – Т. 5. – С. 89–101.
7. Вітвицька С. С. Проблема духовно-морального виховання молоді у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / С. С. Вітвицька // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. ─ 2017. ─ Вип. 5. ─ С. 37─41.
8. Возняк М. З життя і творчості Івана Франка / М. С. Возняк; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. ─ Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. ─ 302, [2] с.
9. Возняк М. Невідомий голос Івана Франка в університетській справі / Михайло Возняк // Краківські вісті. - Краків, 7. 1942. - Число 148. С. 3–4
10. Возняк, М. Титан праці [Електронна копія] / М. Возняк. ─ Львів : Вільна Україна, 1946 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2020).
11. Волкова Н. П. Педагогіка: Навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб., доп. ─ К.: Академвидав, 2007. ─ 616 с.

12. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко ; [гол. ред. С. Головко]. – Київ: Либідь, 1997. – 373, [1] с.
13. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). ─ Київ: Критика, 2006. ─ 632 с.
14. Заячківська Н. Погляди Івана Франка на моральне виховання (за збіркою «Мій Ізмарагд») / Н. Заячківська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження І. Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 967–977.
15. Зубрицький М. Психологічні ремінісценції у творчості Івана Франка / М. Зубрицький // Українське літературознавство. ─ 2015. ─ Вип. 79. ─ С. 74─78.
16. Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конґресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – 1158 с.
17. Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конґресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – 1150 с.
18. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2001. — 440 с., іл.
19. Історико-педагогічний альманах. Випуск 5. Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення : збірн. наук. праць / за ред. проф. О.Є. Антонової, доц. В.В. Павленко. ─ Житомир : ФО-П Левковець Н.М., 2016. ─ 383 с.
20. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : науково-методичний збірник / Укладачі: В.Є. Берека, І.К. Гіджеліцький,

Н.М. Орловська. – Кам’янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2018. – 472 с., іл.

21. Малафіїк І. В. Дидактика новітньої школи : навч. посіб. для студентів ВНЗ / І. В. Малафіїк. Київ : Слово, 2015. – 630 с.
22. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори у трьох томах. / Ян Амос Коменський ; під ред. з бібліограф. нарисом і примітками Красновського А. А. – Київ : Радянська школа, 1940. – Т. 1. Велика дидактика – 248 с.
23. Король В. Історичні, історіософські та педагогічні погляди Івана Франка / В. Король // Іван Франко у творенні української національної ідентичності : збірник наукових праць / голов. ред. О. О. Рафальсьий, П. М. Чернега. ─ Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.; К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2016. – 400 с
24. Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч.метод. посібник. Вид. 4-те,. Навч. пос. ─ К.: Центр учбової літератури, 2011. ─ 190 с.
25. Легкий М., Пилипчук С. З останнього десятиліття франкознавства / М. Легкий, С. Пилипчук // Слово і час. – 2008. – Число 10. – С. 21–31.
26. Луців В. Педагогічна праця д-ра Івана Франка. – Торонто, 1956. – 37 с.; іл. – (Об’єднання українських педагогів у Канаді. В: Визначні педагоги; Ч. 1) [11146 укр].
27. Мельничук Б. КЛЕМЕРТОВИЧ Михайло Михайлович [Текст] / Б. Мельничук, В. Ханас // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. ─ Тернопіль, 2005. ─ Т. 2 : К ─ О. ─ С. 83.
28. Микитюк Володимир. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія / Володимир Микитюк. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 408 с.
29. Микитюк В. Філантропізм Й. Г. Песталоцці в педагогічній системі І. Франка / Philanthropy of Y. H. Pestalozzi in IvanFranko’s pedagogical system / Володимир Микитюк // Spheres of Culture : Journal of Philology, History, Social and Media Communication Political Science, and Cultural Studies.Editor-in-Chief: Prof. Ihor Nabytovych / Maria Curie-Sklodovska

University, Poland. – Lublin, 2013. – Vol. 6. – S. 317–326. | Сфери культури : науковий журнал із філології, історії та культури університету ім. Марії Кюрі-Склодовської, Польща. – Люблін, 2013. – Число 6. – С. 317–326.

30. Микитюк В. Лектура і культура. Про шанси і бар'єри інтеграції у вивченні літератури в школі / Володимир Микитюк // Збруч. – 09. 06. 2020. – https://zbruc.eu/node/98192

31. Микитюк В. Позапрограмна педагогічна діяльність Івана Франка / В. Микитюк // Молодь і ринок. — 2018. — № 7. — С. 72—78.

32. Орлевич І. В. Качковського М. Товариство / І. В. Орлевич // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. – Режим доступу : https://esu.com.ua/article-11403

33. Орлевич І. В. Товариство імені Михайла Качковського в національно-політичному русі галицьких українців (1874 — 1914) / І.В. Орлевич // Наука. Релігія. Суспільство. — 2009. — № 4. — С. 101—109.

34. Паперна Г. О. Іван Франко про народну освіту [Електронна копія] / Г. О. Паперна. — Львів : Вільна Україна, 1946 (Луцьк: ВДОУНБ імені Олени Пчілки, 2016).

35. Пашук В.С. БАТЬКІВЩИНА [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во "Наукова думка", 2003. — 688 с.: іл.. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Batkivschyna_1879

36. Ревуцька С. Моральне виховання в педагогіці Й. Ф. Гербарта / С. Ревуцька // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. — 2016. — № 2. — С. 250—253.

37. Сірополко С. Історія освіти в Україні : [монографія] / С. Сірополко; Укр. Вільний Ун-т (м. Мюнхен, Німеччина), Друзі т-ва ім. Г. Ващенка. – Київ: Наук. думка, 2001. – 911, [1] с. : табл.

38. Теорія і практика сучасної освіти у ВНЗ I–II рівнів акредитації : науково-методичний збірник / відпов. ред. і упор. О.М. Кочерга. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – Випуск 5. – 259 с.
39. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. ─ К.: Видавничий центр «Академія», 2002. ─ 528 с.
40. Франко І. В інтересі правди / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 227–231.
41. Франко І. В справі нового видання Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 357.
42. Франко І. Записки против книгокрадів у старих книгах та рукописах / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 37 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 255–259.
43. Франко І. Дві унії (Образок з історії Русі прикінці XVI віку) / І. Франко // Франко І. Зібр. творів : у 50-ти т. / І. Франко. ─ К. : Науковадумка, 1985. ─ Т. 46, кн. 1. ─ С. 583─587.
44. Франко І. Двоязичність і дволичність / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 600─615.
45. Франко І. Допис про Дрогобицьку гімназію / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 10–15.
46. Франко І. Еміль Золя, його життя і писання / Іван Франко// Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 275–307.
47. Франко І. Зимовий вечір в бурсі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 25 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 77─114.

48. Франко І. Іван Вишенський, його час і письменська діяльність / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. – Київ : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 260–278.
49. Франко І. Із лектури наших предків XI в. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 911─922.
50. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів у 50 томах. Том 31 : Літературно-критичні праці (1897-1899) / Редактори тому Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз; — К.: Наукова думка, 1981. – С. 45─119.
51. Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 40 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 7–370.
52. Франко І. К истории просвещения в Галиции / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 179–185.
53. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людові видавництва / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 45 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 187─203.
54. Франко І. Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах // Франко І. Зібр. тв.: У 50 т. – Т. 26. – С. 320─332.
55. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 26 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 74–93.
56. Франко І. Лев Толстой / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 223–250.

57. Франко І. Лист до І. М. Белея від 12 жовтня 1881р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 293.
58. Франко І. Лист до М. Драгоманова з початку листопада 1881 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 48 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 294.
59. Франко І. М. Г. Помяловський. Бурса і бурсаки. Очерки і картини [Переднє слово перекладчика] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 25 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 74–76.
60. Франко І. Малий Мирон та інші оповідання : [для дит. б-к] / Іван Франко. – Київ : Держвидав України, 1924. – С.204.
61. Франко І. Народні школи на Правобережній Україні/ Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 . К. : Наук. думка, 1986. С. 163–165.
62. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 194–470.
63. Франко І. Нариси з історії української літератури в Галичині / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 27 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 130–148.
64. Франко І. «Наша хата», Книжечка для руських дітей. Уложил М. Клемертович. Львів, 1876. Коштом Ставропігійського інституту / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2008. Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. К. : Наук. думка, 2008. С. 613–614.
65. Франко І. Наші народні школи і їх потреби (Реферат на вічі Снятинськім) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. К. : Наук. думка, 1986. С. 108–115.

66. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької]української молодежі / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 401–409.
67. Франко І. Переднє слово від видавництва «Дрібної бібліотеки» [до книги: Добролюбов Николай Андрійович. Значіння авторитету в вихованні. Переклав з російської Євг[еній] Олесницький / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 23–25.
68. Франко І. Переднє слово [до збірки: Хрістіан Зальцман. Книжка приказок про те, як не належиться поводиться з дітьми. Переклав Теодор Біленький. Львів, 1900] / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 32 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 154; С. 485–486.
69. Франко І. Півстоліття. Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 7–23.
70. Франко І. Підручна історія руської літератури від найдавніших до найновіших часів (Зладив Йосиф Застирець. У Львові, 1902. Накладом автора. З печатні Наукового товариства імені Шевченка. Ціна 1 кор. 70 сот. 8-ка, стор. 79) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 33 / Іван Франко. К. : Наук. думка, 1982. С. 223.
71. Франко І. Поляки і русини // Зібрання творів : у 50 т. Т. 46. Кн. 2 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 317–330.
72. Франко І. Правове становище української літератури в Росії / Іван Франко //Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2008. Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. К. : Наук. думка, 2008. С. 468–471.

73. Франко І. Середні школи в Галичині у 1875–1883 рр. / Іван Франко // Зібрання творів: у 50 т. Т. 46, ч. 1. / Іван Франко. К. : Наук. думка, 1985. С. 418–434.
74. Франко І. Сморгонська академія (Археологічна опись старолюба, рукопись) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 16 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 424–432.
75. Франко І. Спомини із моїх гімназіальних часів / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 39 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 50–54.
76. Франко І. Три рукописні підручники руські з літ 1806, 1815, 1829 /Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 380–383.
77. Франко І. [Уривок передмови до задуманого «Порадника для читачів»] [1891] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2008. Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. К. : Наук. думка, 2008. С. 603–605.
78. Франко І. Факт до характеристики нашого шкільництва / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 120–121.
79. Франко І. Характеристика української літератури XVI–XVIII ст. / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та

публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 332–369.

80. Франко І. Що коштують наші школи (Друга часть статті «Сила податкова Галичини») / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 44. Кн. 1 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1984. – С. 145–150.

81. Франко І.Я. «Женщина-мати» / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876–1895 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 560–572.

82. Франко І. A. Brückner. Cywilizacja i język. Wydanie poprawione i powiększone. – Варшава, 1901. Стор. 154; Aleksander Brückner. Z dziejów języka polskiego. Studja i szkice. – Львів, 1903. Стор. 136. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 406-415.

83. Франко І. «Archiv für slavische Philologie» і нова зміна в його редакції / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2006–2010. – Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік. – К. : Наук. думка, 2010. -- п С. 783–798.

84. Франко І. Мій Ізмарагд / Іван Франко // Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1976 р. Т. 2, с. 179–271.

85. Франко І. Лист до О. М. Рошкевич. Львів, 20 вересня 1878 р. / Іван Франко // Зібрання творів у 50-и томах. – Т. 48 : Листи (1874-885) / Редактор тому Н. Л. Калениченко. К.: Наукова думка, 1986. - 767 с., іл. – С. 108–119.

86. Франко І. «Der Kunstwart» / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 28 / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 44–52.
87. Франкознавчий пленер «Нові читання І.Я. Франка» на сайті відділу української мови та літератури Донецького облІППО https://fliphtml5.com/zfhk/qudt/basic/51-67
88. Яремко Я. Іван Франко як фундатор ідей когнітивної лінгвістики. Термінологічний вісник. – 2021. – Вип. 6. – С.112–127.